

D. DOROŠENKO A J. RYPKA:

HEJTMAN
PETR DOROŠENKO
A JEHO
TURECKÁ POLITIKA

1933

Петр Доросенко
Универсальное
сочинение
о Д. Доросенке

D. Dorošenko a J. Rypka:

Hejtman Petr Dorošenko a jeho turecká politika.

Petr Dorošenko — jedna z nejmarkantnějších a nejzajímavějších osob v dějinách kozácké Ukrajiny — nemá pohříchu posud své speciální monografie, ani úplnějšího a všeobecného nástinu své politické činnosti.¹⁾ Přehled této činnosti nutno hledati buď ve všeobecných pojednáních a pracích o dějinách XVII. století, na příklad u *Kostomarov* v jeho „Ruíně“ („Věstník Evropy“ 1879—80, nebo, v „Sobranie Sočinenij“, kn. VI, Peterb. 1905), nebo u *Solov'eva* v „Istorii Rossii“ (kn. III. vyd. „Obšč. Pol'za“) u *Javornického* v jeho „Istorii zaporožskich kozakov“, d. II, 1895, nebo v monografii o Sirkovi, 1894; mimo to také v pracích, věnovaných slavnému současníku a politickému soupeři Dorošenkovu Janu Sobieskému, na př. u *T. Korzona*, *Dola i niedola Jana Sobieskiego* (1—3, Kraków, 1898). Rovněž zájmu polské historiografie o osobu Sobieského vděčíme za sbírku *Fr. Kluczyckého* „Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego“ (*Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, d. II, část 1—2, Kraków, 1880—81), jež vedle dílů V.—IX., XI.—XIII. „Aktov, otnosjaščichsja k istorii južnoj i zapadnoj Rossii“ (1867—1882) se jeví hlavním dosud uveřejněným, dokladovým materiálem k dějinám hejtmanské činnosti Dorošenkovy. Rovněž nebyla předmětem speciálního badání ani turecká politika Dorošenkova, jež jest jednou z nejdůležitějších stránek jeho činnosti. Jest samozřejmé, že pro osvětlení turecké politiky Dorošenkovy by mělo význam studium tureckých pramenů. Ale i zde, kromě starého vydání *J. Sękowského*, *Collectanea z dziejopisarzów tureckich*, d. II., Warszawa, 1825 a příslušných svazků *J. Hammera*, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, kde jest použito tureckých pramenů, téměř nic jiného na tomto poli nemáme. Ba i Hammer často jen se dotýká svých pramenů (někdy jich ani přesně nejmenuje) a netěží z nich úplně. Proto se domníváme, že vzbudí zájem dokumenty, jež jsou chovány v Göttingenské knihovně, v tureckém kodexu Gött. Turc. 29 (Orient. 156)—

¹⁾ Nepočítáme-li ovšem krátké, faktových chyb ne prosté biografie ve vydání *V. Antonovyče* a *V. Bece*, *Istoričeskije dejateli Jugo-Zapadnoj Rossii*, Kijev, 1885, str. 99—110, a zastaralé, třebaže pro tu dobu dosti dobré práce *M. Aleksandrovyče*: *Andrusovskij dogovor i P. Dorošenko ve „Věstniku Jugo-Zapadnoj Rossii“*, Vilno, 1867, kn. II—IV.

v témž, jehož bylo již částečně použito pro dějiny styků B. Chmelnyc'kého s Portou.²⁾ Nepřinášejí sice nic absolutně nového a neznámého v našich posavadních zprávách o turecké politice Dorošenkově, ale přece jen pomáhají určití dobu styků Dorošenkových s Portou a osvětlují jasněji některé okamžiky těchto styků. A že každá podrobnost, získaná bezprostředně z takřka neznámých dosud tureckých pramenů, má svůj význam, to poznamenala nedávno taková autorita ukrajinské historiografie jako jest profesor M. Hruševs'kyj.³⁾ Několik podružných dat bylo získáno z I. sv. Silihdár tárichi.⁴⁾ Pohříchu jdou osmanští annalisté jen za chronologiií zevních fakt, ač i tu nikoliv bez mezer. Na motivaci se zřetele nebere. Obširnějšího vyličení můžeme se nadíti na př. v popisech válečných událostí, ale tu opět třeba mít na paměti, že osmanské neúspěchy bývají zamlčovány nebo skreslovány. Silihdár a shodně s ním Rášid podávají sem tam též znění dopisů. V našem případě jest velmi želeť, že podobných citací není více, poněvadž ani listáře neoplývají zrovna bohatostí korespondence s Dorošenkem. Leč to, co v dalším uvádíme, je teprve první slovo. Nepochybně mnoho se ještě najde, zejména v archivech ruských,⁵⁾ ukrajinských, polských a tureckých.

Velice jest litovati, že knižní sbírka dopisů reísa Mehmeda-efendiho, jež byla kdysi majetkem výtečného polského orientalisty Wacława Rzewuského a v rozsáhlé, nicméně přece jen nedostatečné míře Hammerem byla excerpována, zatím se ztratila (viz J. Rypka, *Der Islam* XVIII. p. 221 pozn. 1). Ztráty této musíme tím více želet, poněvadž rukopis obsahoval řadu cenných, ba jedinečných dokumentů právě pro badání o Dorošenkovi.

Ježto, jak již bylo řečeno, není systematického a vědeckého přehledu celkové činnosti Dorošenkovy, pokládáme za vhodné podati celkový přehled života a činnosti slavného hejtmana, sestavený na základě pramenů dosud uveřejněných. Jsme toho mínění, že v rámci tohoto přehledu, se zvláštním upozorněním na tureckou politiku Do-

²⁾ Jan Rypka, Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým, „*Bidlův Sborník*“, Praha 1928, 346—350, 482—498; týž, *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmelnyc'kyj*, „*Archiv Orientalní*“, sv. 2, Praha 1930, 262—283; týž, Další příspěvek ke korespondenci Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým, „*Časopis Národního Musea*“, 1931, 1—23.

³⁾ M. Hruševs'kyj, Z pryvodu lystuvannja B. Chmelnyc'koho z Otomans'koju Portuju, „*Ukrajina*“, 1930 lypeň — vereseň, 1—7.

⁴⁾ Istanbul 1928. Bližší o autorovi a díle Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig 1927) p. 253 s.

⁵⁾ Viz dole str. 53, pozn. 317.

rošenkovu, jasněji vystoupí fakta dokumentů nalezených v rukopise göttingenském i v jiných východních pramenech.⁶⁾

Kéž naše pojednání razí zároveň i cestu k uvědomení, jak cennou pomůckou může být orientalistika právě pro dějezpýt slovanský, pomůckou bohužel naprosto přehlíženou. Archivy jsou nevyčerpatelně bohaty, ale nedostává se pracovníků, poněvadž myšlenka se posud nevybavila z příchuti liché exotičnosti a romantiky.

* * *

Jako u většiny ukrajinských pracovníků XVII. století, nemáme zpráv ani o mládí Dorošenkovu, ani o jeho vzdělání a počátku veřejné činnosti. Víme jenom, že se narodil v Čyhyryně v roce 1627,⁷⁾ jako syn kozáckého plukovníka Dorofia⁸⁾ a vnuk hejtmana Mychajla Dorošenka, jenž skončil hrdinskou smrtí v době svého krymského tažení roku 1628. Rod Dorošenkův byl starý kozácký rod, „zasloužilý ve vojsku“. Kde a kdy nabyl Dorošenko vzdělání není známo, ale jeho výborná znalost polské spisovné řeči,⁹⁾ jeho dopisy přeplněné latinou, svědčí, že měl dobré školní vzdělání. Jeho erudice v dějinách potvrzuje totéž.¹⁰⁾ Byl dobrým řečníkem, a jeho proslovy dělaly velký dojem,¹¹⁾ stejně jako jeho dopisy.¹²⁾ Kozácký letopisec Velyčko praví, že Dorošenko „sloužil u Bohdana Chmelnyc'kého jako starší sluha“ (spolu s Ivanem Bruchovec'kým, pozdějším hejtmanem), tedy řekli bychom jako pobočník. Týž zdůrazňuje, že Dorošenko byl „z rodu šlechtického kozáckého“

⁶⁾ Za svou milou povinnost pokládáme vzdáti srdečný dík ředitelství Konsulární akademie ve Vídni a Universitní knihovny v Göttingách za laskavé zapůjčení vzácných rukopisů. Při té příležitosti poznamenati dlužno, že rukopis Gött. Turc. 29 má pokračování v Gött. Turc. 30, který začíná ramazánem 1087 (= 7. XII. 1676), bohužel však již nemá bližších vztahů k Dorošenkovi.

⁷⁾ Tento rok uveden je u *D. Bantyše-Kamenského*, *Ist. Maloj Rossii*, III., str. 27; přijímá jej i *V. Modzalevskij*, *Malorossijskij Rodoslovnik*, I, Kijev 1908, str. 451–452.

⁸⁾ Existuje určitá nejasnost co se týče otce Petra Dorošenka: má se obvykle za to, že byl povýšen do stavu šlechtického v r. 1650 (viz *M. Hrušev'skyj*, *Ist. Ukrajiny*, IX, 157, s odvoláním na *Volumina legum*, IV, 155); avšak povýšení toto týká se Ivana Dorošenka, který hrával velkou úlohu za B. Chmelnyc'kého (*Hrušev'skyj*, op. cit. 165, 1201 až 1204, 1210, 1222). Avšak Kochowski praví, že „syn tohoto Dorošenka, Petro, několik let na to dal Rus do rukou Turka“ (*Climacteres*, I, 212). Buď Dorofij měl dvě jména, anebo to byl nějaký jiný Dorošenko, což je pravděpodobnější.

⁹⁾ To zdůrazňuje *Korzon*, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, I, 484.

¹⁰⁾ *Lětopis' Velička*, sv. II, Kijev 1851, str. 332–333; *Kostomarov*, *Sobr. Soč* VI, 261.

¹¹⁾ *Grabowski*, *Ojczyście spominki*, II, Kraków 1845, str. 224.

¹²⁾ *Lětopis' Velička*, II, 302.

a že byl „nadaný a v politických otázkách čilý.“¹³⁾ Velyčko dále praví, že Dorošenko spolu s Chmelnyc'kým na jaře r. 1648 vytrhl ze Záporoží do boje s Poláky.¹⁴⁾ V r. 1649 nacházíme jej ve známém „Rejestru Vojska Zaporožskago“, kde je zapsán jako dělostřelecký písař čyhyrnského pluku.¹⁵⁾ Od té doby prochází všemi stupni v kozáckém vojsku, pracuje jako vojevůdce, jako administrátor i jako diplomat, takže později měl plné právo býti hrdým na to, že byl mnohokrát plukovníkem a že všemi důstojnickými hodnostmi prošel.¹⁶⁾

Jdouce v postupu časovém vidíme, že Dorošenko r. 1653 přijímá tureckého vyslance.¹⁷⁾ V r. 1655 sám jde s poselstvím k moskevskému cíři.¹⁸⁾ V r. 1657 jde ke švédskému králi.¹⁹⁾ Na jaře r. 1657 Chmelnyc'kyj jej jmenuje plukovníkem pryluckým na levém břehu řeky Dněpru.²⁰⁾ Když však se postavil na stranu Vyhovs'kého, ztratil toto plukovníctví (1658). V r. 1659 vidíme Dorošenka na poradě, jež zvolila za hejtmana Jiřího Chmelnyc'kého,²¹⁾ a v říjnu téhož roku jede v čele delegace určené k jednání s kn. Trubeckým do Perejaslavě,²²⁾ a potom s poselstvím do Moskvy.²³⁾ V roce 1660 bere účast ve známé čudnovské válečné výpravě proti Polsku, jež skončila úplným rozbitím moskevského vojska a novým přechodem kozáků na stranu Polska. Dorošenkovi připadla hlavní úloha při vyjednávání s Poláky; jeho jméno stojí na prvním místě ve smlouvě, uzavřené 17./X. 1660 u Čudnova.²⁴⁾ R. 1660—61 zastával úřad plukovníka čyhyrnského a dostal r. 1661 od polského sněmu nobilitaci (šlechtictví);²⁵⁾ r. 1663 je generálním „osavulem“ a roku 1665 plukovníkem čerkasským.²⁶⁾

¹³⁾ *Lětopis' Velička*, II, 94—96.

¹⁴⁾ S. Velyčko, *Skazanie o vojni kozackoj Kyjiv* 1926, str. 8; *Lětopis'*, II, 37.

¹⁵⁾ *Rejestra Vojska Zaporožskago*, Moskva, 1875, I.

¹⁶⁾ *Kostomarov*, *Sobr. Sočin.*, VI, 239.

¹⁷⁾ *Akty Južnoj i Zap. Rossii*, X, 103.

¹⁸⁾ *Zapysky Nauk. Tov. im. Ševčenko*, sv. 100, str. 237—241.

¹⁹⁾ *Akty J. Z. R.*, III, 572; *M. Hruševs'kyj*, *Istorija Ukr.* IX, 1331—32.

²⁰⁾ A. Lazarevskij, *Opisanie Staroj Malorossii*, sv. III, 6; *Akty*, XV, 406.

²¹⁾ S. Velyčko, *Skazanie*, 223.

²²⁾ *Kostomarov*, *Kniga III*, 98—99; *Solov'ev*, *Istoria Rossii* XI, 51.

²³⁾ *Solov'ev*, XI, 78.

²⁴⁾ *Volumina legum*, sv. IV, Petersburg, 1859, str. 359.

²⁵⁾ *Volumina legum*, IV, 359.

²⁶⁾ *Akty J. Z. R.*, V, 308.

Aby byla úplněji znázorněna životní kariéra Dorošenkova, dlužno se ještě zmíniti o tom, že byl ženat s dcerou kyjevského plukovníka Pavla Janenka-Chmelnyc'kého, synovce a blízkého spolupracovníka Bohdana Chmelnyc'kého. Toto příbuzenství s velikým hejtmanem, jak správně podotýká Korzon,²⁷⁾ mu zajisté získalo v očích kozáků ještě větší úctu.

Strašné politické a sociální rozbroje, jež nastaly na Ukrajině hned po smrti B. Chmelnyc'kého a jež měly za následek rozpadnutí Ukrajiny na dvě části — levobřežní s orientací moskevskou a pravobřežní s orientací polskou, z nichž každá měla svého vlastního hejtmana, otevřely široké pole činnosti lidem smělým a podnikavým v honbě za skvělou, třeba i nebezpečnou kariérou. Jeden za druhým mění se hejtmani i pretendenti na hejtmanství jako v kaleidoskopu. Když se vzdal hejtmanské hodnosti v pravobřežní Ukrajině Pavel Tetera a odjel na jaře roku 1665 do Polska, přisvojil si hejtmanskou hodnost docela nepatrný vůdce povstaleckého oddílu, Stepan Opara. Sešel se s Tatary, kteří se zdržovali na Ukrajině jakožto spojenci Poláků, a v červnu r. 1665 se prohlásil v Umani za hejtmana. Ale Tataři, kteří jej podporovali, brzy zpozorovali jeho bezvýznamnost. Za nedlouho jej zatkli a navrhli jiného hejtmana — Petra Dorošenko. Tak to líčí Samovydec,²⁸⁾ jenž s Dorošenkem nesympatizuje. Jinak to osvětluje druhý kozácký letopisec Velyčko. Vypravuje totiž, že plukovníci pravobřežní Ukrajiny i jiní „starší“ vidouce, že Tetera odejel do Polska, sešli se v Čyhyryně na svátek „Pokrovu Svjatoj Bohorodyci“ (Nanebevzetí Matky Boží), totiž 1. října st. st. a prozatímně zvolili za hejtmana Dorošenko.²⁹⁾ Definitivně zvolila jej pak všeobecná rada, jež se sešla v Čyhyryně v prvních dnech ledna r. 1666.³⁰⁾

Že však Dorošenko byl prohlášen hejtmanem před 1. říjnem, svědčí okolnost, že již 11. IX. 1665 vydal listinu jednomu ukrajinskému šlechtici na právo vládnouti majetkem.³¹⁾ V každém případě však Tataři, jak sdělil moskevskému vojevodovi knížeti Lvovu perajaslavský plukovník Ermolenko, 18. VIII. 1665, zatkli Oparu,³²⁾ načež byl vydán Polákům, kteří jej popravili v táboře u Ravy³³⁾ a Dorošenko se stal hejtmanem.

²⁷⁾ Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, I, 484.

²⁸⁾ *Lětopis' Samovidca*, Kijev, 1878, str. 88—89.

²⁹⁾ *Lětopis' Velička*, II, 89—90.

³⁰⁾ *Lětopis' Velička*, II, 94—95.

³¹⁾ *F. Umanec*, Getman Mazepa, Peterburg 1897, 32, 425—426.

³²⁾ *Akty I. Z. R.* V, 308.

³³⁾ T. Korzon, *Dola i niedola Sobieskiego*, I. 485.

Je věcí samozřejmou, že kozáci volíce Dorošenko počítali s tím, že je původu „z děda-praděda kozáckého“, že „zná stepi“, že prošel školou Bohdana Chmelnyc'kého a že jakožto hejtman hodlá učiniti něco více než jen uspokojiti svou ctižádost. Velyčko, vyprávěje o čyhyrinské radě v lednu roku 1666, jež definitivně zvolila Dorošenka hejtmanem, praví, že po zvolení nový hejtman přísahal vojsku a vojsko vzájemně přísahalo jemu věrnost, při čemž, jak se vyslovuje letopisec, „nebylo přesně stanoveno, při kterém monarchovi má se zůstat, zda při polském či při moskevském.“³⁴⁾ I později Velyčko několikrát zdůrazňuje „neutralitu Dorošenkovu.“³⁵⁾ Umanec chce viděti v tomto usnesení čyhyrinské rady postavení programu politické samostatnosti Ukrajiny.³⁶⁾ Avšak v prvních dobách novému hejtmanovi bylo uznávati polskou suverenitu, třeba snad jenom proto, že celá řada důležitějších měst země: Bilá Cerkva, Čyhyryn, Korsuň a jiná byla obsazena polskými posádkami, kdežto on sám s počátku měl jenom nějaký tisíc kozáků, takže „celá jeho síla závisela na Tatarech“, jak tvrdil ovručský plukovník Decyk v srpnu r. 1665.³⁷⁾ Bylo nutno s počátku upevniti svou moc nad zemí, jež z poloviny byla ještě zachváćena povstáním proti polské vládě, a v níž celá řada míst uznávala panství moskevského cáře. Především nutno bylo odstraniti uchazeče o „bulavu“ (žezlo), o něž nebylo nouze. Nezmizel takřka ještě se scény ani Opara, když se již objevil nový pretendent v osobě braclavského plukovníka Drozdenka. Dorošenko byl nucen podniknouti tažení na Braclav, maje ve svém vojsku i „Němce“ z polské zálohy v Bílé Cerkvi. Po několikátýdenním obležení Braclav se vzdala, Drozdenko byl zajat a později zastřelen.³⁸⁾ Zajistiv si východní Podolí, vrátil se Dorošenko do Čyhyryna, sídla B. Chmelnyc'kého a Vyhovs'kého; toto se stalo nyní i jeho residencí. Je viděti, že počet stoupenců Dorošenkových mezi kozáky v době tažení značně vzrostl, neboť již z 10. XI. 1665 máme zprávu, že v době obležení Braclavě měl Dorošenko asi 20.000 kozáků, jezdců i pěších, nemluvě ani o polském pomocném oddíle a tatarské hordě.³⁹⁾ Avšak přítomnost tatarských spojenců draze zaplatilo místní obyvatelstvo: Tataři strašně spustošili zemi a vzali mnoho lidí do „ja-

³⁴⁾ *Lětopis' Velyčka*, II, 97.

³⁵⁾ *Ibidem*, 100—102.

³⁶⁾ *Umanec*, 33.

³⁷⁾ *Akty J. Z. R.*, V, 306.

³⁸⁾ *Akty*, V, 43.

³⁹⁾ *Akty*, V, 38.

siru“ — otroctví,⁴⁰⁾ a proti tomu nebylo možno nic podniknouti: to byla odměna, jakou Tataři brali za svou pomoc již v době B. Chmelnyc'kého. Dobýváje města, Dorošenko podle slov dotčeného již plukovníka Ermolenka přijímal od nich přísahu „králi a chánu“, mezi nimiž tehdy byl spolek.⁴¹⁾

Na levém břehu řeky Dněpru byl tehdy hejtmanem Ivan Bruchovec'kyj, který stejně jako jeho protektor cář moskevský, vedl otevřený boj s Polskem. Ale servilism Bruchovec'kého vzhledem k Moskvě a jeho rozsáhlé ústupky co do omezení autonomie země, podnítily nespokojenost obyvatelstva levobřežní Ukrajiny. Uvedení moskevských posádek do všech důležitějších měst, zavedení moskevské administrace a vybírání daní pro cářskou pokladnu moskevskými úředníky — vše to pobouřilo obyvatelstvo, a Bruchovec'kyj velmi brzo ztratil všelikou oblibu mezi lidem, kterou před několika lety dobyl bulavy. Rovněž pozbyl své obliby moskevský protektorát.

Této změny nálad v neprospěch Bruchovec'kého i Moskvě využil nyní Dorošenko. Již za nepřítomnosti Bruchovec'kého (od září do prosince 1665) činil pokusy, aby si zajistil moc na levém břehu Dněpru, vysílaje tam jednotlivé oddíly svých kozáků, jakož i universály, jimiž vyzýval obyvatelstvo, aby uznalo jeho vládu.⁴²⁾ Připravuje se k rozsáhlejšími operacím na jaro a léto 1666, obrátil se Dorošenko k polské vládě o pomoc. Polsko však právě tehdy prožívalo vzpouru J. Lubomirského proti králi. Polské vojsko pod vedením Jabłonowského ještě v létě roku 1665 odtáhlo z Ukrajiny. Pouze v Bílé Cerkvi, Korsuni a Čyhyryně zůstaly polské posádky. A snad toto jednání s Polskem o pomoc mělo ráz čistě diplomatický, neboť spojení s Polskem přivedlo k pádu Vyhovs'kého, Jiřího Chmelnyc'kého, i Teteru; lid příliš nenáviděl polský režim, a to zajisté Dorošenko věděl. A tak Dorošenko přesvědčiv se, že v daném okamžiku nemůže počítati s Polskem, rozhodl se uskutečniti svůj plán sjednotiti celou Ukrajinu s pomocí krymského chána, přes to, že Polsko bylo proti tomu.

Koncem února r. 1666 konala se nová rada starších kozáckých, na níž byl znovu potvrzen za hejtmana Dorošenko a schválen program jím předložený, t. j., „vyhnati všechny Ljachy z Ukrajiny do Polska“, vstoupiti do spolku s krym-

⁴⁰⁾ Akty, VI, 38.

Je věcí samozřejmou, že kozáci volíce Dorošenko počítali s tím, že je původu „z děda-praděda kozáckého“, že „zná stepi“, že prošel školou Bohdana Chmelnyc'kého a že jakožto hejtman hodlá učiniti něco více než jen uspokojiti svou ctižádost. Velyčko, vyprávěje o čyhyrinské radě v lednu roku 1666, jež definitivně zvolila Dorošenka hejtmanem, praví, že po zvolení nový hejtman přísahal vojsku a vojsko vzájemně přísahalo jemu věrnost, při čemž, jak se vyslovuje letopisec, „nebylo přesně stanoveno, při kterém monarchovi má se zůstat, zda při polském či při moskevském.“³⁴⁾ I později Velyčko několikrát zdůrazňuje „neutralitu Dorošenkovu.“³⁵⁾ Umanec chce viděti v tomto usnesení čyhyrinské rady postavení programu politické samostatnosti Ukrajiny.³⁶⁾ Avšak v prvních dobách novému hejtmanovi bylo uznávati polskou suverenitu, třebaš snad jenom proto, že celá řada důležitějších měst země: Bílá Cerkva, Čyhyryn, Korsuň a jiná byla obsazena polskými posádkami, kdežto on sám s počátku měl jenom nějaký tisíc kozáků, takže „celá jeho síla závisela na Tatarech“, jak tvrdil ovručský plukovník Decyk v srpnu r. 1665.³⁷⁾ Bylo nutno s počátku upevniti svou moc nad zemí, jež z poloviny byla ještě zachvácená povstáním proti polské vládě, a v níž celá řada míst uznávala panství moskevského cíře. Především nutno bylo odstraniti uchazeče o „bulavu“ (žezlo), o něž nebylo nouze. Nezmizel takřka ještě se scény ani Opara, když se již objevil nový претендент v osobě braclavského plukovníka Drozdenka. Dorošenko byl nucen podniknouti tažení na Braclav, maje ve svém vojsku i „Němce“ z polské zálohy v Bílé Cerkvi. Po několikátýdenním obležení Braclav se vzdala, Drozdenko byl zajat a později zastřelen.³⁸⁾ Zajistiv si východní Podolí, vrátil se Dorošenko do Čyhyryna, sídla B. Chmelnyc'kého a Vyhovs'kého; toto se stalo nyní i jeho residencí. Je viděti, že počet stoupenců Dorošenkových mezi kozáky v době tažení značně vzrostl, neboť již z 10. XI. 1665 máme zprávu, že v době obležení Braclavě měl Dorošenko asi 20.000 kozáků, jezdců i pěších, nemluvě ani o polském pomocném oddíle a tatarské hordě.³⁹⁾ Avšak přítomnost tatarských spojenců draze zaplatilo místní obyvatelstvo: Tataři strašně spustošili zemi a vzali mnoho lidí do „ja-

³⁴⁾ *Lětopis' Velička*, II, 97.

³⁵⁾ *Ibidem*, 100—102.

³⁶⁾ *Umanec*, 33.

³⁷⁾ *Akty J. Z. R.*, V, 306.

³⁸⁾ *Akty*, V, 43.

³⁹⁾ *Akty*, V, 38.

síru“ — otroctví,⁴⁰⁾ a proti tomu nebylo možno nic podniknouti: to byla odměna, jakou Tataři brali za svou pomoc již v době B. Chmelnyc'kého. Dobýváje města, Dorošenko podle slov dotčeného již plukovníka Ermolenka přijímal od nich přísahu „králi a chánu“, mezi nimiž tehdy byl spolek.⁴¹⁾

Na levém břehu řeky Dněpru byl tehdy hejtmanem Ivan Bruchovec'kyj, který stejně jako jeho protektor cář moskevský, vedl otevřený boj s Polskem. Ale servilism Bruchovec'kého vzhledem k Moskvě a jeho rozsáhlé ústupky co do omezení autonomie země, podnítily nespokojenost obyvatelstva levobřežní Ukrajiny. Uvedení moskevských posádek do všech důležitějších měst, zavedení moskevské administrace a vybírání daní pro cářskou pokladnu moskevskými úředníky — vše to pobouřilo obyvatelstvo, a Bruchovec'kyj velmi brzo ztratil všelikou oblibu mezi lidem, kterou před několika lety dobyl bulavy. Rovněž pozbyl své obliby moskevský protektorát.

Této změny nálad v neprospěch Bruchovec'kého i Moskvy využil nyní Dorošenko. Již za nepřítomnosti Bruchovec'kého (od září do prosince 1665) činil pokusy, aby si zajistil moc na levém břehu Dněpru, vysílaje tam jednotlivé oddíly svých kozáků, jakož i universály, jimiž vyzýval obyvatelstvo, aby uznalo jeho vládu.⁴²⁾ Připravuje se k rozsáhlejší operacím na jaro a léto 1666, obrátil se Dorošenko k polské vládě o pomoc. Polsko však právě tehdy prožívalo vzpuru J. Lubomirského proti králi. Polské vojsko pod vedením Jablonského ještě v létě roku 1665 odtáhlo z Ukrajiny. Pouze v Bílé Cerkvi, Korsuni a Čyhyryně zůstaly polské posádky. A snad toto jednání s Polskem o pomoc mělo ráz čistě diplomatický, neboť spojení s Polskem přivedlo k pádu Vyhovs'kého, Jiřího Chmelnyc'kého, i Teteru; lid příliš nenáviděl polský režim, a to zajisté Dorošenko věděl. A tak Dorošenko přesvědčiv se, že v daném okamžiku nemůže počítati s Polskem, rozhodl se uskutečniti svůj plán sjednotiti celou Ukrajinu s pomocí krymského chána, přes to, že Polsko bylo proti tomu.

Koncem února r. 1666 konala se nová rada starších kozáckých, na níž byl znovu potvrzen za hejtmana Dorošenko a schválen program jím předložený, t. j., „vyhnati všechny Ljachy z Ukrajiny do Polska“, vstoupiti do spolku s krym-

⁴⁰⁾ *Akty*, VI, 38.

⁴¹⁾ *Akty J. Z. R.*, V, 308.

⁴²⁾ *Akty*, VI, 50 — 51; *Lětopis' Velička*, II, 95.

ským chánem a vtrhnouti koncem jara s tatarskou pomocí na levý břeh ř. Dněpru, aby jej spojil s pravobřežní Ukrajinou pod jednou bulavou.⁴³⁾

Na to se začalo již skutečné vyjednávání Dorošenkovo se samým krymským chánem a možno říci i s tureckou vládou: s prvním o vojenský spolek, s druhou o protektorát. Tento směr politiky nebyl žádnou novinkou na kozácké Ukrajině; Bohdan Chmelnyč'kyj šest let bojoval proti Polsku ve spojení s Krymem a již roku 1650 počal vyjednávat o protektorát Turecka. Dorošenko krácel jenom v jeho šlépějích. Bohužel, nemáme přesných zpráv o počátku a průběhu tohoto jednání. Právě na jaře roku 1666 nastala změna na chánském trůně: dřívější chán Mohammed-Girej IV. (1641—44 a 1654—65) byl svržen všemocným velkým vezírem Köprülü Ahmedem a na jeho místo byl dosazen málo nadaný a mírumilovný 'Ádil-Girej (1665—1671),⁴⁴⁾ polonofil v politice. Koncem března přišel z Cařihradu do Krymu. S ním, pravděpodobně, počal Dorošenko vyjednávat.

U Velyčka nacházíme jen všeobecné vypravování, že se Dorošenko snažil získati přízeň chánovu a poslal mu dopis prostřednictvím „významných vyslanců“, a že „chán bez všelikého odporu“ věnoval svou přízeň Dorošenkovi,

⁴³⁾ S. Solov'ev, *Istorija Rossii*, d. XI, str. 177; *Akty J. Z. Rossii*, VI, 82, 88. Tato rada neobešla se bez protestů a nářků na tatarský spolek Dorošenkův; D. zřikal se dokonce hejtmanství, ale na konec bylo všechno vyřízeno, a kozáci přijali návrhy svého hejtmana. Kozáci nařikali na spolek s busurmany i později, na příklad na radě, konané na jaře 1667 na Rusavě. Viz *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, II, č. 1, str. 268.

⁴⁴⁾ V. Smirnov, *Krymskoe chanstvo pod verchovenstvom Otomanskoy Porty*, S. Peterburg, 1887, 576—578; A. Kryms'kyj, *Studiji z Krymu*, Kyjiv 1930, str. 5; Hammer, GOR., VI, 178. Text berátu z konce ramazánu 1076 (26. března — 5. dubna 1666), jímž se 'Ádil-Girej-sultán ustanovuje chánem Krymu, zachoval Gött. Turc. 29 fol. 181b — 182b: za ním berát téhož data, jímž se ustanovuje Krim-Girej-sultán kalghou. Poznamenáváme, že berát druhý je až na maličkosti doslovně shodný s berátem, ustanovujícím Feth-Girej-sultána kalghou (Feridún, Münšeát II. 395/6) a berát první opět v první své třetině doslovně shodný s berátem pro Džánbeg-Girej-chána (Fer. II. 135/6); srv. J. Rypka, *Briefwechsel der Hohen Pforte mit den Krimchanen im zweiten Bande von Feridüns Münšeāt* (Festschrift G. Jacob, Leipzig 1932) číslo 26/7. Pracovalo se tedy i v takových případech značnou měrou nebo dokonce úplně podle „šimlů“. Zajímavé je, že o sesazení Mohammed-Girejovu, vyvolaném prý některými počiny chánovými proti pádišáhově vůli, zpravuje velkovezír též polského krále sice, nicméně snadno datovatelným z narážky o odchodu Mohammeda IV. do Adrianopole, tedy...

slibuje mu pomáhati tak, jako dřívější chán pomáhal B. Chmelnyčkému. Svůj souhlas dal ústně i písemně.⁴⁵⁾

Dne 15. II. 1667 hejtnan Bruchovec'kyj sděloval cáři Alekseji Michajloviči, že Dorošenko „minulého léta na Cibulnyku před třemi sultány chánovi přísahu učinil, aby byl v přátelství s chánem a u tureckého císaře v poddanství.“⁴⁶⁾ Jestliže je tomu tak, pak byla tato smlouva uzavřena zajisté v létě r. 1666, což je velmi pravděpodobné. Koncem téhož roku 1666, 2. listopadu, nižinský farář Simon Adamovyč psal biskupovi Mefodiovi do Moskvy, že Dorošenko složil chánovi přísahu „na věčné poddanství“, že do Čyhyrynu, Umaně a jiných měst přibyli chánští agové („vojvodové podle našeho“) s janičáry, a že všechno to se stalo z nařízení tureckého sultána, neboť „se říká, že Dorošenko posílal k tureckému sultánovi posly, podrobuje se mu.“⁴⁷⁾

U Solov'eva je uvedeno (bohužel, bez označení pramene), že Dorošenko po radě v Lysjance „dal věděti do Krymu a do Cařihradu, že Ukrajina je poslušna vůle sultána i chána“ a že z Cařihradu došlo nařízení novému chánovi 'Ádil-Gireji, aby vytáhl proti polskému králi.⁴⁸⁾

Kostomarov praví, že u Dorošenka „vznikla myšlenka hledati oporu pro Ukrajinu v muslimanském světě“ teprve tehdy, když na žádost polského krále o pomoc pro operace na levém břehu Dněpra dostal odpověď, že s cářem se počalo již vyjednávat o mír. A to se stalo po nezdařilém pokusu Dorošenkovu zmocniti se na levém břehu ř. Dněpra Kremenčuku, v červnu roku 1666.⁴⁹⁾

List velkého vezíra z měsíce ševválu 1076 (duben 1666)⁵⁰⁾ Dorošenkovi, nalezený v Göttingenském kodexu svědčí o tom že Porta na jaře r. 1666 pokládala Dorošenko za svého poddaného. Krátký obsah dopisu je tento: „Po pozdravu shodném s přátelstvím a láskou vyvěrající z Vašeho upřímného poddanství se oznamuje, že pádišáh za účelem polního tažení se s ohromným vojskem vypravil do Adrianopole. Před tím se doslechl, že chán Krymu Mohammed-Girej-chán některým císařským rozkazům neučinil zadost. Byl sesazen a na jeho místo 'Ádil-Girej-chán z dětí Čo-

⁴⁵⁾ *Lětopis' Velička*, II, 97.

⁴⁶⁾ *Akty J. Z. R.*, VI, 177.

⁴⁷⁾ *Akty J. Z. R.*, VI, 158.

⁴⁸⁾ *Solov'ev*, *Istorija Rossii*, XI, 177.

⁴⁹⁾ *Kostomarov*, *Sobr. Sočin.*, kn. VI, 71.

⁵⁰⁾ Kopie sama není sice datována, nicméně jest na základě různých okolností pokládati hořejší datování za neklamně jisté.

ban-Girej-chánových ustanoven. Poněvadž prostřednictvím krymských chánů jste se utekli k Portě a s celým žltovodským vojskem věrně sloužili, pádišáh napomíná nynějšího krymského chána Ādil-Girej-chána, aby s Vámi udržoval totéž přátelství a dobré sousedství jako předchozí Mohammed-Girej-chán, a to tím způsobem, že bude s Vámi zachovávat přátelství a dobré sousedství, kdežto Vy po nutnosti Vaší poslušnosti vůči Vysoké Portě půjdete s řečeným chánem zajedno. Za tím účelem jest od nás (tento velkovezířský) upřímný dopis napsán a (poslem) vypraven. Když dojde, setrvávejte pevně v poslušenství a upřímnosti vůči Portě, šetřte přátelství a dobrého sousedství se vzpomnutým chánem a svou věrnost a poslušenství dokazujte a projevujte.⁵¹⁾

Pokud však spolek s Tatary a protektorát Porty (obě nutno pokládati v té době ještě za zcela nominální) nedaly Dorošenkovi reálné perspektivy stran sjednocení Ukrajiny a osamostatnění její od Polska a Moskvy, nepřerušoval styků s Polskem a dokonce i používal polských oddílů při svých pokusech opanovati levý břeh Dněpra. Tyto pokusy se táhly po celé léto roku 1666 a oddíly Dorošenkovy a spojených s ním Tatarů docházejí až do Nižynu.⁵²⁾ Doposud se dařilo Bruchovec'kému tyto útoky odrážeti. Avšak zprávy, jež došly v létě do Moskvy, svědčí o tom, že byla připravována větší akce na Levobřeží a že byl zamýšlen útok na Kyjev.⁵³⁾

Na podzim roku 1666 dostal Dorošenko řádnou pomoc z Krymů: chán poslal mu 30.000 Tatarů pod vedením svých tří bratrů, sultánů núreddína Devlet-Gireje, Mammed-Gireje a Selámet-Gireje.⁵⁴⁾ Ale pouze části těchto sil bylo použito pro operace na levém břehu, a to s charakterem spíše vojenské demonstrace; hlavní síly mělo býti použito k tažení proti Polsku. Byly totiž již obdrženy zprávy o jednání v Andrusově (toto začalo 30. IV. 1666) a o záměru cárově postoupiti pravobřežní Ukrajinu Polsku. To bylo největším ohrožením plánů Dorošenkových, a proto se rozhodl udeřiti na Polsko, aby tak postavil obě strany, jež vedly jednání v Andrusově, před fakt úplného osvobození pravobřežní Ukrajiny z polské nadvlády. Ale své pravé úmysly, jak je viděti z dopisování Dorošenkova s Janem

⁵¹⁾ *Gött. Turc.* 29 fol. 184a.

⁵²⁾ *Lětopis' Samovidca*, 92.

⁵³⁾ *Akty J. Z. R.*, VI, 126—127.

⁵⁴⁾ *Akty*, VI, 156.

Sobieským, tehdejšíím polním hejtmanem polským, uměl velmi dobře tajiti před Poláky.⁵⁵⁾

Polská vláda po udušení vzpoury Lubomirského se rozhodla poslati korunní vojsko znovu na Ukrajinu. Dne 13. VIII. 1666 vydal král o tom universál,⁵⁶⁾ a v prosinci 6000 polského vojska pod vedením plukovníka Šebestiána Machowského (téhož, jenž před několika léty zastřelil býv. hejtmana Vyhovského) vstoupilo do Podolska, ničíc v prvé řadě městys Ivan-Horod, jenž se nechtěl dobrovolně vzdáti. Ale již 19. prosince Dorošenko spolu s Tatary zničil celý oddíl Machowského mezi Brajlovem a Braclaví. Sám Machowski upadl do zajetí a byl odvezen do Krymu.⁵⁷⁾

To byl počátek otevřené srážky s Polskem. Do Moskvy došla zpráva, že Dorošenko se chce pomocí Tatarů a Turků docela odtrhnouti od Polska a založiti svůj samostatný stát, jenž by byl pod protektorátem tureckého sultána, podobně jako Valašsko.⁵⁸⁾ V téže zprávě se praví, že Dorošenko počal v městysi Tarhovyci raziti „busurmanským jménem“ stříbrné peníze, aby tak získal na svou stranu kozáky.⁵⁹⁾ Jak praví polský historik Korzon, porážka vojska Machowského znamenala pro vysílené Polsko totéž co porážka u Žlutých vod a u Korsunu před 20 lety.⁶⁰⁾ Nyní Polsko bylo ohroženo společnou kozácko-tatarsko-tureckou frontou. Dne 13. I. 1667 ve vesnici Andrusově bylo uzavřeno po dlouhém vyjednávání mezi Polskem a Moskvou příměří na 13 let; levobřežní Ukrajina měla zůstatí pod panstvím Moskvy, pravobřežní pod panstvím Polska; Kyjev měl zůstatí ještě na dva roky v moskevských rukách. Záporoží mělo uznávati nadvládu nejen moskevského cáře, ale i polského krále. Andrusovské příměří bylo neseno ne libě jak Dorošenkem, tak i Turky a Tatary: prvnímu velice ztěžovalo jeho program spojení obě částí Ukrajiny, kdežto Turecko a Krym se obávaly nyní společného polsko-moskevského postupu. Velyčko vypráví, že Dorošenko, dostav

⁵⁵⁾ Této korespondence, vydané F. Kluczyckým v „Acta historica res gestas Poloniae illustrantia“, 2 d. Kraków 1880—81, využito bylo ve zvláštním pojednání O. Celevyče: Pryčynky do žnosyn P. Dorošenka z Polščeju v 1670—2 r., „Zapysky Naukov. Tov. im. Ševčenka“, d. XXV, 1898, str. 1—26.

⁵⁶⁾ Korzon, I, 470.

⁵⁷⁾ Korzon, I, 482; Akty J. Z. R. VI, 160; Lětopis' Samovidca, 92—93.

⁵⁸⁾ Akty, VI, 158.

⁵⁹⁾ Ibidem, VI, 161. O těchto Dorošenkových mincích viz článek I. Krypjakevyče: Monety B. Chmelnyc'koho i Dorošenka, „Stara Ukrajina“, Lviv, 1924, I, str. 11. Později v r. 1669—1672 založil Dorošenko v m. Lysjanci ražebnu. Viz „Zapiski Numizmatičeskago Otdělenija Imperat. Rus. Archeol. obščestva“, d. I, v. 2—3, str. 127.

⁶⁰⁾ Korzon, I, 497.

zprávu o Andrusovské dohodě, s velkým žalem uvědomil o tom krymského chána.⁶¹⁾ Na levém břehu Dněpru vyvolala však tato zpráva o Andrusově úplnou paniku. Dokonce největší stoupenci Moskvy byli strašně dotčeni a pobouřeni.

Tím, že se moskevská vláda zřekla pravobřežní Ukrajiny, uvolnily se Dorošenkovi ruce co se týče války s Polskem ve spojení s Krymem a Tureckem. Ještě před skončením vyjednávání v Andrusově Dorošenko, dozvěděl se, k čemu toto směřuje, vyslal ihned po porážce Machowského své vyslance, braclavského plukovníka Mychajla Zelens'kého a Dnila Lesnyc'kého, do Krymu, aby se tam přičinili o smíření chána Ādil-Gireje s Moskvou, tak aby nedošlo k míru mezi Moskvou a Polskem, a aby společně bojovali proti Polsku.⁶²⁾ Strach před turecko-tatarským nebezpečím přinutil Poláky býti povolnější při vyjednávání v Andrusově. Ruský historik Solov'ev prostě praví, že díky turecké politice Dorošenkově Kyjev zůstal v moskevských rukách.⁶³⁾ Polská vláda, aby se vyhnula válce, vyslala speciální poselství do Turecka a do Krymu. K Portě byl poslán někdejší vice-kancléř Jeronym Radziejowski, který před několika léty šel spolu s B. Chmelnyc'kým a Švédy proti králi. Odejel počátkem března 1667 a vezl veliké dary tureckým velmožům.⁶⁴⁾ Ale ještě před jeho odchodem odejel z Cařihradu čauš s vypověděním války. Poláci čauše zadrželi ve Lvově, aby mezitím mohl Radziejowski vykonati své poslání. Radziejowski dokazoval Turkům, že jim hrozí nebezpečí se strany kozáků, tvrdil, že král má v úmyslu spolu s moskevským cářem úplně vyhubiti kozáky na Ukrajině.⁶⁵⁾ Ale jeho snahy neměly úspěchu. Právě v době jeho pobytu přijeli 4. III. 1667 vyslanci od Dorošenka. Radziejowski zbytečně protestoval proti jejich přijetí.⁶⁶⁾ Turci se pak k němu chovali ještě hůře.⁶⁷⁾ Radziejowski onemocněl a zemřel 8. VIII. v Adrianopoli. Jeho zástupci Fr. Wysockému se jen s velkými obtížemi podařilo uzavřítí mírovou smlouvu, jež byla toliko potvrzením dřívějších vyjednávání.⁶⁸⁾ Přes to, že v jednom z bodů úmluvy stálo, že sultán zakáže Tatarům a kozákům znepokojovati polské území, přece v audienci u sultána na rozloučenou Wysocki uslyšel, že stálá přízeň může býti Polsku poskytnuta jenom tehdy, když se zřekne

⁶¹⁾ *Lětopis' Velička*, II, 134.

⁶²⁾ *Solov'ev*, *Istorija Rossii*, XI, 178.

⁶³⁾ *Ibidem*, 180, 186.

⁶⁴⁾ *Korzon*, I, 502.

⁶⁵⁾ *Akty J. Z. R.*, VI. 242; *Kostomarov*, VI, 92.

⁶⁶⁾ *Korzon*, I, 504.

⁶⁷⁾ *Hammer*, *GOR.*, VI, 198.

⁶⁸⁾ *Zinkeisen*, *Gesch. d. Osman. Reiches*, T. V. str. 67.

Ukrajiny a zruší mír s Moskvou.⁶⁹⁾ Tedy ve skutečnosti Porta jenom na nějakou dobu odložila vyrovnání svých účtů s Polskem, neboť byla v té době velmi zaměstnána zdlouhovou a těžkou válkou s benátskou republikou o ostrov Kretu.

Ještě hůře pořídilo polské poselství v Krymu, vyslané s prázdnými rukama. Nevhodné použití výrazu v dopise králově chánovi, jako by Machowski šel Tatarům na pomoc proti nějakým společným nepřítelům, mělo za následek, že Ādil-Girej dal polemickou odpověď,⁷⁰⁾ jak se vyslovuje polský historik.⁷¹⁾ V patách za odjíždějícím polským vyslancem vytrhla tatarská horda na Volyn a Podolí.

Dorošenko se připravoval k rozhodnému jednání s Polskem s pomocí zbraní. Je zpráva o tom, že se obracel na Bruchovec'kého, povoláváje jej k společné akci proti Polsku, ale Bruchovec'kyj na to nepřistoupil. Dorošenko počítal hlavně s nepřipraveností Poláků. Avšak korunní polský hejtman Jan Sobieski, jenž stál v čele polských vojsk, pochopil nepřátelské záměry. Již 4. VI. 1667 upozorňuje šlechtu pohraničních vévodství na nepřátelské přípravy a že první tatarský oddíl se objevil již v Haliči v okolí Zbaraže.⁷²⁾ Dne 26. VI. obdržel z Jaši od svých konfidentů výstrahu, že kalgha Krím-Girej postupuje již na Ukrajinu, a hned za ním mají přijít paša Silistrijský s valašským a moldavským vojskem.⁷³⁾ Dne 14. VII. Sobieski oznámil šlechtě, že velká horda se schází s kozáky kolem Vynnyce.⁷⁴⁾ Tedy nejenom Tataři, nýbrž i Turci, bez ohledu na „mír“, brali účast v operacích proti Polsku. Hammer se zmiňuje o dvou dopisech sultána Mehemmeda IV., z nichž jeden byl adresován chánovi, druhý hejtmanu „Barabašů“.⁷⁵⁾ Připomíná

⁶⁹⁾ Korzon, I, 505. — Silihdár tārīchi I. p. 472 poznamenává: 6. muharremu 1078 (= 28. června 1667) v úterý odevzdal, byv přijat v Demotice v audienci, polský posel list. 17. t. m. (= 9. července) měl opět kozácký posel audienci, v níž přednesl poslušnost kozáků řka: Jsme nejnížší služebníci Jeho Veličenstva. Kamkoliv nás jeho rozkaz zavolá, jsme hotovi s vojskem 50.000 mužů položit pro něho své životy. Vzavše do rukou své kalpaky, prosebně třeli obličej o zem. Pádišáh odpověděl: Setrvejte pevně ve své oddanosti, i budete odsud chráněni. Tímto výrokem je potěšil. 24. t. m. (= 16. července) byl přijat v audienci na rozloučenou v Timur-taši polský posel, jemuž bylo takto řečeno: Jestliže budete v míru s moskevským nevěřícím a nedojde mezi Vámi a jím na meče, nebudete mnou chráněni. (Srv. Hammer VI, 198 s.).

⁷⁰⁾ Tuto odpověď uvádí Velyčko II, 137—143, a dále na str. 143—145 podává průvodní dopis Hasan-Gireje, beje Perekopského.

⁷¹⁾ Korzon, I, 507.

⁷²⁾ Acta historica, I, 264.

⁷³⁾ Acta historica, I, 266.

⁷⁴⁾ Acta historica, I, 270.

⁷⁵⁾ Hammer. GOR. IX. 456 čč. 1562 i 1564.

také fermán Mehemmeda IV. hejtmanovi kozáků „žlutého rákosu“,⁷⁶⁾ kde jest vyslovován souhlas se zvláštní úmluvou,⁷⁷⁾ a nařízení Mehemmeda IV. z r. 1078 (1667) hejtmanu kozáků Barabašů, jenž se dal pod ochranu Porty, a tato ochrana byla mu slíbena.⁷⁸⁾ Vše to potvrzuje domněnku, že byly určité vztahy mezi Dorošenkem a Portou již r. 1666.

V polovině září Dorošenko i Tataři stáli již na hranici Haliče. Podle výpočtů Poláků Dorošenko měl 24.000 kozáků se 40 děly, Tatarů přišlo 80.000 (toto číslo je asi značně přehnané) a z Turecka přišlo 3.000 janičárů s 12 děly.⁷⁹⁾ S čím se mohl postavit proti této přesile Sobieski? Mohl dáti jen nějakých 15.000 pravidelného vojska a ještě několik tisíc ozbrojené čeledi a dokonce i sedláků. Měl však jednoho spojence, který mu v rozhodném okamžiku prokázal velmi dobrou službu: byl to populární záporožský ataman Ivan Sirko, hrozba Tatarů, ale velmi slabý politik, jenž byl poslušen spíše svých citových popudů nežli hlasu chladného rozumu. S počátku byl stoupencem Dorošenkovým, ale když se přesvědčil, že Dorošenko se spojil s krymským chánem, obrátil se na jinou stranu. V lednu r. 1667 se objevil Sirko ve Lvově a prohlásil, že neuznává Dorošenko hejtmanem a že jest hotov se svými záporožci jíti na Tatary. Bylo mu navrženo, aby táhl na Krym, jestliže Tataři půjdou na Polsko.⁸⁰⁾ Jak ihned uvidíme, Sirko tento návrh přijal a provedl.

Sobieski ani při vedení válečné akce nezanedbával diplomacie. Sám král mu radil v listě ze dne 30. IX. 1667, aby udržoval s Dorošenkem korespondenci, ujišťoval jej královskou milostí a sliboval mu dokonce státní samostatnost, jenom aby byl roztržen kozácko-tatarský spolek.⁸¹⁾ O tom, že Sobieski skutečně si dopisoval s Dorošenkem

⁷⁶⁾ t. j. „Sary-kamyš“. Sękowski praví, že Tataři tak nazývali záporožské anebo „Nizové“ kozáky (Collectanea, II, 1). Podle Smirnova pocházel tento název od žlutého rákosu anebo kraje, kde sídlili kozáci (Krymskoe chanstvo, 539). Hammer vysvětluje to takto: sary-kamyš „das gelbe Rohr oder die gelben Wasser hießen die Moräste des Winkels, welchen die Mündungen des Dniepers und Bogs bilden“ (GOR. VI. 279). Slovo „Potkal“ vysvětluje Hammer jako „der Name einer dortigen Insel“ (VI, 279). Konečně Barabaš odvozuje týž autor (podle Schererových Annales de la Petite Russie, I, 142) od jména hejtmana Barabaše (VI, 279). Ale je známo, že nejenom Turci a Tataři, nýbrž i sami pravobřežní kozáci nazývali levobřežní kozáky „barabaši“, čímž rozuměli „zrádce“, „odštěpence“.

⁷⁷⁾ Hammer, IX, 456, č. 1563.

⁷⁸⁾ Hammer, IX, 456, č. 1564.

⁷⁹⁾ Korzon, II, 24.

⁸⁰⁾ Korzon, I, 511—512; II, 42.

⁸¹⁾ Acta historica, I, 277.

ještě v předvečer válečné akce, svědčí jeho zmínka v dopise ze dne 28. IX. 1667, že prý u něho před tím byli vyslanci od Dorošenka ve věci smluv, k nimž je již částečně přistoupeno.⁸²⁾

Nemaje však tolik sil, aby se mohl setkat s nepřítelem v otevřeném poli, Sobieski se rozhodl umístiti své oddíly po jednotlivých pevnostech tak, aby nepřítel nemohl ani všechny najednou obklíčiti, ani jednu po druhé dobývat.⁸³⁾ Pravděpodobně počítal s tím, že Tataři, podle povahy svého vojska, jež se skládalo výhradně z jízdy, nestačili k obléhání, a kromě toho blížil se pozdní podzim, nepříznivý pro válečné operace. Sám Sobieski s hlavním vojskem se utábořil dne 4. X. v Podhajcích, v posici velmi dobře zásobené vodou a obklopené lesy. Tam jej obklíčili kozáci i Tataři. Po prvním útoku, který Poláci odrazili, spojenci zahájili řádné obléhání, jež trvalo asi dva týdny. V tom však přišla z Krymu zpráva o vpádu Ivana Sirka, jenž právě koncem září udeřil na Perekop, spustošil severní Krym tak, že ušetřil pouze „psy a kočky“, odvedl do zajetí mnoho tatarských žen a dětí a s triumfem se vrátil na Záporoží.⁸⁴⁾ Tato zpráva polekala Tatary v táboře Krím-Girejově a odňala jim chuť k dalšímu boji v Haliči; pocítili nedůvěru k svým spojencům kozákům. Mnozí z nich začali bez dovolení opouštět tábor a utíkali domů. Opakoval se obvyklý v dějinách tatarsko-ukrajinského spojení obraz: kalgha Krím-Girej bez vědomí svých spojenců počal 16. X. 1667 vyjednávat o mír,⁸⁵⁾ a velmi brzo, za pouhé čtyři hodiny, byla uzavřena smlouva na „věčné přátelství a nezrušitelný mír“; co se kozáků týče, měli zůstat v polském poddanství za podmínky, jež měla vypracovati zvláštní komise.

Korzon správně praví, že následkem této úmluvy či prostě zrady na svých spojencích se Dorošenko ocitl ve velmi nebezpečném postavení.⁸⁶⁾ Musel se dokonce zabezpečiti před Tatary fortifikacemi a nařídil kopati narychlo kolem svého tábora zákopy. Když však třetího dne nabídl mu Krím-Girej své prostřednictví, nezbývalo mu nic jiného, než také přistoupení k vyjednávání se Sobieským. 19. X. 1667 byla uzavřena dohoda: Dorošenko i celé vojsko záporožské slíbili „úplné a věrné poddanství“ králi

⁸²⁾ *Acta historica*, I, 275.

⁸³⁾ *Korzon*, II, 25.

⁸⁴⁾ *Akty I. Z. R.*, VII, 1.

⁸⁵⁾ Kalgha Krím-Girej byl osobně spřízněn s Poláky. Viz *Acta historica*, I, 320.

⁸⁶⁾ *Korzon*, II, 46.

a zříkali se pro budoucnost všelike cizí ochrany, statkáři mohli se klidně vraceti do svých majetků; polské vojsko nemělo vstupovati do krajů, kde sídlili kozáci; posádka Bílé Cerkve měla býti zmenšena. Definitivní projednání všech sporných otázek, mělo býti odloženo do budoucího sněmu, do kterého kozáci měli vyslati své delegáty, a který měl ustanoviti komisi pro definitivní vypracování úmluvy. Pakt byl podepsán Dorošenkem a jeho generální staršinou a upevněn vzájemnou přísahou Dorošenka i Sobieského.⁸⁷⁾

Kostomarov, vyprávěje o boji u Podhajců a o smlouvě, podotýká, že na straně Dorošenkově nebylo pražádné upřímnosti. Docela správně: byl přinucen k příměří vlivem okolností, ale nepomýšlel na přátelství s Poláky a tím méně na odevzdání Ukrajiny polskému králi. „Dorošenko — praví Kostomarov — stejně jako mnoho tehdejších Ukrajinců, měl jedno velké přání: učiniti z Ukrajiny samostatný stát.“⁸⁸⁾ Ale poněvadž ani Polsko, ani Moskva nemohly na to přistoupiti, nezbyvalo nic jiného než hledati ochranu u Turků, aby s jejich pomocí uskutečnil svůj národní ideál. Ale prozatím nutno bylo znovu vésti diplomatickou hru jak s Polskem, tak i s Moskvou, strašiti jednoho druhým, snažiti se je znesvářiti a zatím připravovati půdu pro opětné pokusy k uskutečnění své vůdčí myšlenky. Nelze pochybovati, že pro samého Dorošenka, i pro celý ukrajinský národ byl moskevský protektorát daleko příjemnější než polský nebo než turecké poddanství, ale pod jednou podmínkou: aby celá Ukrajina byla spojena a aby mohla žíti svým samostatným životem. Za takovýchto podmínek Dorošenko snažil se dostat pod protektorát moskevského cáře všechny ukrajinské země — s Peremyšlí, Jaroslaví, Haličí, Lvovem, Vladiměří, celou zemi, obydlenou ukrajinským národem, s Kyjevem jako jejím hlavním městem a střediskem. V tomto smyslu se vyjadřoval před moskevským vyslancem Čekalovským.⁸⁹⁾ Totéž říkal i jeho věrný přítel a rádce, metropolita Josef Tukals'kyj, jenž se zdržoval u něho v Čyhyryně, nemaje možnosti usaditi se ve své metropoli v Kyjevě. I on byl toho mínění, že je nutno osvoboditi z polské nadvlády „vše, jako to kdysi bylo, stát ruský až po samou Peremyšl.“⁹⁰⁾ Podobně vyslovovala se před Tjapkinem i Dorošenkova staršina.⁹¹⁾

⁸⁷⁾ *Acta historica*, I., 290—293; *Lětopis' Velička*, II., 146—158.

⁸⁸⁾ *Kostomarov*, VI., 98.

⁸⁹⁾ *Kostomarov*, VI., 99.

⁹⁰⁾ *Akty J. Z. R.*, VI., 242.

Tato politika — osvobození od Poláků a sjednocení všech ukrajinských zemí — nacházela plné porozumění a sympatie širokých kruhů ukrajinského obyvatelstva. „Pomyslete si, co zamýšlí náš pan hejtman: celou Ukrajinu osvoboditi a pod svou vládu vzíti, a sám nikterak pod polským králem býti a s Tatary styky nepřerušovati,“ — tak se vyjadřoval lid o politice Dorošenkově.⁹²⁾ I moskevský vyslanec, jenž se v té době zdržoval v Ukrajině, pozoroval, že na obou stranách Dněpru kozáci, měšťané i sedláci velmi milovali Dorošenko i Tukals'kého.⁹³⁾ Avšak moskevská vláda po všech zkušenostech posledních desíti let nedůvěřovala Ukrajincům, nechtěla sjednocené Ukrajiny a chtěla raději udržeti status quo, utvořený Andrusovskou dohodou. Od konce 1667 moskevská vláda zahajuje intensivní styky s Dorošenkem, posílajíc k němu jednoho posla za druhým: Dubenskij, Čekalovskij, Tjapkin přijíždějí rychle za sebou na Ukrajinu, vyptávají se, vyvíjejí, jednají se samým Dorošenkem, s metropolitou Tukals'kým, s kozáky — v té době cár také propouští ze zajetí bratra hejtmanova Hryhorije, aby způsobil radost Dorošenkovi — avšak, jak se vyslovuje jeden ruský historik, cílem moskevské politiky v té době bylo úmyslné rozdmýchávání vzpoury v pravobřežní Ukrajině a vyvolávání desorientace a desorganisace.⁹⁴⁾ Takovou politiku prováděl ředitel moskevské diplomacie Ordin-Naščokin. A když kozáci otevřeně projevovali před nimi svá přání, aby hejtmanem země na obou stranách řeky Dněpru byl Dorošenko, aby přijal moskevský protektorát, ale aby na Ukrajině nebylo moskevských vojvodů a aby od sedláků a měšťanů nebrali žádných daní do cářské pokladny⁹⁵⁾ — byli v Moskvě toho přesvědčení, že s Dorošenkem nutno jednati velmi opatrně a někdy i prostě dělit se o vědomosti od něho získané s Poláky. Dorošenko, vida takovou neupřímnost a úskočnost moskevské politiky, leckdy se nedovedl opakovati a použil ostrých slov i výtek na její adresu, jako je tomu na příklad v jeho zajímavém dopise V. Tjapkinovi.⁹⁶⁾ Tjapkin přivezl mezi jiným do Moskvy opis listu, psaného Dorošenkovi silistrijským pašou Júsfem z r. 1668 (tedy někdy počátkem roku), kde tento mu oznamuje, že odňal

⁹²⁾ *Akty*, VI., 242.

⁹³⁾ *Akty*, VI., 245.

⁹⁴⁾ *P. Matvěev*, Moskva i Malorossija v upravlěni Ordyn-Naščokina Malorossijskim Prikazom, „*Russkij Archiv*“, 1901, II., 237.

⁹⁵⁾ *Akty J. Z. R.*, VII., 108—109; *Kostomarov*, VI., 101.

⁹⁶⁾ *Kostomarov*, VI., 100—101.

18
Tatarům část jasiu a potrestal Tatary za spustošení, jež způsobili na Ukrajině.⁹⁷⁾

Jako byl Dorošenko nucen jednati diplomaticky s Moskvou, tak prováděl podobnou diplomacii i s Polskem. Obnovuje živou korespondenci s Janem Sobieským, jednal s ním o úmluvách, na základě kterých by bylo možno dospěti k definitivní dohodě, ale současně posílal k chánovi do Krymu svého posla, čerkasského osavula Jaroše, o čemž v čas uvědomují Sobieského polští residenti v Bachčisaraji.⁹⁸⁾

Mezitím na počátku roku 1668 v levobřežní Ukrajině se sběhly události, jež konečně daly Dorošenkovi možnost uskutečnit své aspirace na tuto část ukrajinského území. Když hejtman Bruchovec'kyj viděl všeobecnou nespokojenost pro zavedení moskevské administrace na Ukrajině a pobouření lidu proti sobě, rozhodl se, předvídaje možný výbuch povstání, že sám se postaví v čelo hnutí a odtrhne se od Moskvy. Svolav na počátku roku 1668 do svého sídla Hadjače všechny plukovníky i starší, prohlásil, že Moskva chce Ukrajinu vrátiti zpět Polsku a že jedinou záchranou jest vyhnati carské vojevody a dáti se pod ochranu tureckého sultána. Rada přijala tento návrh, a všichni si vzájemně přísahali.⁹⁹⁾

Brzy na to počalo povstání. Neveliké moskevské posádky byly částečně pobity, částečně doruceny, aby se vzdaly, jen v Kyjevě a Černihově, kde byly větší síly, udrželi se moskevští vojevodové.¹⁰⁰⁾ V té době bylo do Cařihradu vysláno poselství: lubenský plukovník Hamalij, obozný Mykyta Bezpalyj a kancelarista Lavrentij Kašperovyč s návrhem poddanství. Dne 2. IV. 1668 byli již v Adrianopoli a nabídli poddanství Ukrajině za podmínek vasalské závislosti, podobně jako v Sedmihradsku, a aby Bruchovec'kyj seděl na knížecím trůně v Kyjevě.¹⁰¹⁾ Rovněž bylo posláno poselství i k chánovi o pomoc proti Moskvě. Jakožto posel odejel tam býv. písař Stepan Hrečanyj.¹⁰²⁾ Kozáčtí vyslanci vrátili se s listinou, v níž byla Brucho-

⁹⁷⁾ *Akty*, VI., 255—256.

⁹⁸⁾ *Acta historica*, I., 326—327.

⁹⁹⁾ *Lětopis' Samovidca*, 98; *Akty J. Z. R.*, VII., 89—90.

¹⁰⁰⁾ *Akty J. Z. R.*, VII., 12—27; *Solov'ev*, XII., 361—364.

¹⁰¹⁾ *Lětopis' Samovidca*, 98; *Solov'ev*, XII., 366; *Kostomarov*, VI., 113—114; *Hammer*, GOR. VI., 279.

vec'kému slíbená sultánova ochrana a ujištění, že krymskému chánovi bude dán rozkaz, aby mu pomáhal.¹⁰³⁾

Tataři rovněž nenechali na sebe dlouho čekat, a již v květnu dostavilo se k Bruchovec'kému 7.000 hordy pod vedením murzy Čelibeje. Bruchovec'kyj táhl s nimi i se svými kozáky na pohraniční město Kotelvu, které již bylo obklíčilo moskevské vojsko pod vedením bojara Hr. Romanovského.¹⁰⁴⁾

Ale Bruchovec'kyj se velmi přepočítal, jestliže se domníval, že Dorošenko dobrovolně postoupí bulavy člověku, nenáviděnému národem. Dorošenko rovněž konal v lednu radu v Čyhyryně, a na této radě bylo schváleno neuznávat ani polského, ani moskevského protektorátu, nýbrž dáti se pod protektorát tureckého sultána za takových podmínek jako valašský hospodar.¹⁰⁵⁾ Nevíme, bylo-li posláno poselství od Dorošenka k sultánovi ihned po této radě, ale že je poslal k chánovi, o tom jsou určité zprávy.¹⁰⁶⁾ V květnu k Bruchovec'kému a k Dorošenkovi byli vysláni dva čaušové spolu s Hamalijem, jenž se vracel z Cařihradu. Počátkem léta Dorošenko, zajistiv si pomoc chánovu, objevil se na levém břehu Dněpru. Tehdy se kozáci vzbouřili proti Bruchovec'kému, zabili jej a prohlásili Dorošenko hejtmanem obou stran Dněpru.¹⁰⁷⁾ To se stalo 8. června 1668. Byl to okamžik největšího triumfu Dorošenkova a největší jeho popularity mezi ukrajinským lidem. Ne nadarmo tehdy dokonce daleký Petropavlovský klášter u Hluchova si pospíšil, aby si zajistil jeho universál o svém majetku.¹⁰⁸⁾

Sluší poznamenati, že se Dorošenkovi podařilo asi v té době seskupiti kolem sebe celou řadu starých spolupracovníků Bohdana Chmelnyc'kého, většinou z té ukra-

¹⁰³⁾ Hammer GOR., VI., 280; IX., 456. Silihdár tár. I. 473 bez jakéhokoliv rozlišování poznamenává, že prostřednictvím kajmakám-pašovým byl 16. ševválu 1078 (= 30. III. 1668) přijat ve stanu na břehu řeky Tundže v audienci posel kozácký, který odevzdal list poslušnosti svého hejtmana. I bylo mu — stereotypně — odpověděno: Kdo se k mému prahu utíká, nepozná škody. Jen buďte v poslušnosti a budete patřičně chráněni. 7. zilka'de (= 19. V. 1668) byli tamtéž v audienci na rozloučenou přijati posel moskevský a posel kozácký, jimž oběma povolen návrat domů. (Posel moskevský tam meškal již od 10. ša'bánu, t. j. 25. ledna).

¹⁰⁴⁾ Akty, VII., 93.

¹⁰⁵⁾ Akty, VII., 30—31.

¹⁰⁶⁾ Akty, VII., 93; Petrovs'kyj, Narysy, 292.

¹⁰⁷⁾ L. Okynševyč, Generalna rada na Ukrajině-Hetmanščyni, Práci Komisijsk...
Práci Komisijsk... 1926... 419

jnské šlechty, jež se hned postavila na stranu národně povstání a spojila svůj osud s osudem kozácké Ukrajiny. Vidíme ve službách Dorošenkových bratří Andrije a Mychajla Zelens'ké, Jaremu Petranovs'kého, Pavla Janenka-Chmel-nyc'kého, Hryhorije Huljanyc'kého, Mychajla Vujechovyče, Prokopa Berežec'kého, Jakova Lyzohuba, Ostapa Hoholja, Hermana Haponovyče, Ivana Kunyc'kého a celou řadu jiných.¹⁰⁹⁾ Tito stojí v čele pluků, plní diplomatická po-slání, jezdí jako vyslanci a komisaři a vůbec mu pomá-hají budovati kozácký ukrajinský stát. Politický program Dorošenkův přitahuje k němu i mladší představitele ukra-jinské šlechty: kolem r. 1669 přechází do jeho služeb bu-doucí hejtman Ivan Mazepa. Budoucí protivník Mazepův Vasyl Kočubej rovněž počal svou služební kariéru v kan-celáři Dorošenkově.¹¹⁰⁾ Hlava ukrajinské pravoslavné církve, metropolita Josyp Tukals'kyj byl věrným soudruhem i stou-pencem Dorošenkovým.

Avšak postavení Dorošenkovo, jak se ihned ukázalo, bylo velmi nejisté. Se všech stran byl obklopen nepřáteli. Na jedné straně vystoupilo moskevské vojsko. Na druhé vystoupili Poláci, jsouce pravděpodobně znepokojeni jeho úspěchy. Tatarské pomoci nebylo možno se nadíti. A co bylo hlavní, značná část levobřežní Ukrajiny, tak zvané Sěversko nebo Černihovsko, nebylo ochotno se rozejíti s Moskvou, správně uvažujíc, že Moskva se nevzdá tak snadno Ukrajiny, a že první útoky s moskevské strany zastihnou černihovské země, jakožto nejbližší. Dorošenko vedl, dokonce i v době svého tažení na levý břeh Dněpru, přátelskou korespondenci s Janem Sobieským, slibuje, že levobřežní pluky uznají polskou svrchovanost¹¹¹⁾ avšak v době jeho největšího úspěchu přišla zpráva, že Poláci zahájili tažení na pravobřežní Ukrajinu.¹¹²⁾ To přinutilo Dorošenko již v červenci, aby spěchal nazpět do Čyhyrynu, ponechav na levém břehu Dněpru jakožto svého zástupce „na kaz-ného hejtmana“, černihovského plukovníka Damiana Mnoho-hřišného. Tento byv tam ponechán od Dorošenka bez při-měřené pomoci a máje okolo sebe silné moskevské posádky, navázal k ponoukání vlivného arcibiskupa černihovského Lazara Baranovyče styky s Moskvou a přijal znovu s ce-lým Černihovskem moskevský protektorát. Rada v Sěver-ském Novgorodě prohlásila jej koncem prosince 1668 za

¹⁰⁹⁾ W. Lipiński, *Z dziejów Ukrainy*, Kraków 1912, str. 263—266, 278—279, 314; *Umanec*, 39.

¹¹⁰⁾ *Umanec*, 39—40; *Letopis' Velička*, II, 342.

¹¹¹⁾ *Acta historica*, I, 322, 325, 361, 364, 365, 366.

hejtmana.¹¹³⁾ Ale největší ránu politice Dorošenkově zasadili Záporožci, kteří podporovali nového nápadníka hodnosti hejtmanské v osobě mladého písaře Petra Suchovije, a krymští Tataři, kteří zradivše Dorošenko, podporovali Suchovije. Pochopitelným stává se hněv Dorošenkův, když bije posly „po hubách“ a vyhrožuje krymskému kalghovi, že učiní totéž samému chánovi,¹¹⁴⁾ nebo když v přítomnosti mnicha Jezekijile „skřípe zuby“ a obnaženou šavlí hrozí, že jí obrátí vzhůru nohama celý Krym tak, jako kdysi jeho děd, hejtman Michal Dorošenko se 4.000 kozáky prošel celý Krym.¹¹⁵⁾ Nařídív, aby všude byli pobíjeni krymští Tataři,¹¹⁶⁾ byl nucen s celou svou energií vrhnouti se do boje se Suchovijem.¹¹⁷⁾ Tento boj trval déle než jeden rok a nejednou uváděl Dorošenko do kritického postavení. Chána však konec konců jeho zrada stála trůn.

Dorošenko, jsa sevřen se všech stran nepřáteli, byl nucen prováděti diplomatickou hru současně na tři strany, s Polskem, Moskvou a Tureckem, pro vytvoření politické situace, při jaké by bylo možno dosíci hlavního cíle: sjednocení celé Ukrajiny pod bulavou jednoho hejtmana. Navazuje styky s Polskem,¹¹⁸⁾ s Moskvou,¹¹⁹⁾ ale v téže době vyjednává i s Portou o poddání tureckému sultánovi. Brzy po svém návratu z výpravy na levý břeh Dněpru, svolává Dorošenko v Čyhyryně tajnou poradu plukovníků a projednává otázku poddání Turecku. Vyjednává se v této věci i s tureckým čaušem, vyslaným z Cařihradu 10. VIII. 1668.¹²⁰⁾ Konečně 30. VIII. 1668 byly vypracovány podmínky, na základě kterých Dorošenko byl ochoten uznati turecký protektorát.¹²¹⁾ Podmínky byly poslány do Cařihradu prostřednictvím poslů Lva Buskevyče a Hryhorije Bilohruda.¹²²⁾

¹¹³⁾ *Petrovs'kyj*, *Narysy*, 297.

¹¹⁴⁾ *D. Bantyš-Kamenskij*, *Istočniki Malorossijskoj istorii*, t. I, Moskva 1858, str. 206.

¹¹⁵⁾ *Akty J. Z. R.*, VII, 82.

¹¹⁶⁾ *Akty*, VII, 51, 59.

¹¹⁷⁾ Viz speciální rozpravu *M. Andrusjaka*: *Do istoriji borot'by miž P. Dorošenkom ta P. Suchovijem v 1668—69 rr.*, „*Zapysky Nauk. Tov. im. Ševčenko*“, sv. CL. str. 197—227.

¹¹⁸⁾ *Acta historica*, I, 417—418.

¹¹⁹⁾ *Akty J. Z. R.*, VII, 121—128, 145—147.

¹²⁰⁾ *Akty*, VII, 104.

¹²¹⁾ *Bantyš-Kamenskij*, *Istočniki*, I, 208—212; *Akty J. Z. R.*, VIII, 218—220; *E. Hurmuzaki*, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. V, București, 1885, str. 74—76; *N. Iorga*, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. IV, Gotha 1911, str. 141.

V těchto podmínkách se uvádělo, že kozáci podle příkladu B. Chmelnyc'kého zavírají spolek s tureckou Portou, že nechtějí býti ani nevolníky ani poplatníky, nýbrž prostí placení jakýchkoli poplatků; že hejtman doufá osvoboditi s tureckou pomocí celý ukrajinský národ až po Peremyšl, Sambor a Vislu na západě, po Minskou oblast na severu, po Šěvsk a Putivl na východě. Turecký sultán a krymský chán nesmějí uzavíratí bez dorozumění se s ukrajinským hejtmanem smlouvy ani s Polskem, ani s Moskvou. Jestliže kozáci s pomocí Turků dobudou nějakého místa, musí toto zůstatí pod vládou hejtmanovou, ale ne jako turecká država. V podmínkách uveden byl zvláštní bod i o cařihradském patriarchovi: aby se nikdo neodvážil svrhovati patriarchu, zvoleného církevním sjezdem.

Zachovala se nejasná zpráva, že Turci v Cařihradě se přeli s ukrajinskými vyslanci, dožadující se, aby do ukrajinských měst byly vkládány turecké posádky.¹²³⁾ Rovněž je známo, že turecký čauš na Ukrajině velmi se vyptával jednotlivých starších, zda-li si skutečně přejí tureckého protektorátu a nenutí-li jich k tomu Dorošenko? Starší prý odpovídali, že si všichni toho přejí z dobré vůle a že by chtěli takové poddanství, jako mají Valachové a Moldavané.¹²⁴⁾ Vystoupení Suchovijovo vyvolalo mezi lidem velký zmatek, ale ukrajinský národ se ještě všude velmi příznivě choval k Dorošenkovi, jak svědčí moskevští agenti ve svých zprávách.¹²⁵⁾ V kostelích se modlili za „bohabojného, Bohem daného hejtmana Petra.“¹²⁶⁾

Dorošenkovy styky s Turky nemohly býti utajeny před Moskvou. Moskva si pospíšila uznati Mnohohrišného za hejtmana levobřežní Ukrajiny a prohlásila, že pevně stojí na Andrusovské úmluvě, ačkoliv v téže době se snažila udržeti přátelské dopisování s Dorošenkem. Obě strany chytře vyčkávaly vývoje událostí.

Na počátku r. 1669 se podařilo Dorošenkovi s pomocí Ivana Sirka, který se nyní postavil na stranu čyhyrnského hejtmana, poraziti Suchovije a krymské Tatary s ním spojené. Mezi tím se vrátili z Cařihradu v únoru poslové Buskevyc' a Bilohrud a s nimi přijel čauš Selim.¹²⁷⁾ Brzy po jejich příjezdu se konala v Korsuni 10.—12.

¹²³⁾ *Akty J. Z. R.*, VII, 153.

¹²⁴⁾ *Akty*, VII, 154.

¹²⁵⁾ *Akty*, VIII, 71.

¹²⁶⁾ *Akty*, VIII, 66.

¹²⁷⁾ *Akty*, VIII, 118—119. Jiná zpráva sděluje, že přijeli poslové vezir Mahmúd a Deliver (Diláver)-paša, s nimi pak ještě valašský vyslanec. Viz *Akty*, VIII, 127.

23
března slavná rada, jež schválila přijetí tureckého protektorátu. O této radě máme několik zpráv, které si v mnohém odporují. Jistý moskevský důstojník, jenž byl v zajetí Dorošenkovi v Čyhyryně, vyprávěl pak, že turečtí vyslanci navrhovali za hejtmana Jiřího Chmelnyc'kého (tehdy učence-mnicha), přítomného i radě; že Dorošenko s účastníky rady přísahali tureckému sultánovi poddanství pod podmínkou, že hejtmanství bude dědičné v rodě Dorošenkovi a že sultán bude hejtmanovi poskytovat vojenskou pomoc. Turečtí vyslanci prý přísahali, že sultán pošle do velikonoc na pomoc 40.000 m. vojska, a vůbec prý utvrdili smlouvu „dušemi svými“. Že podali formulí, jak má býti činěna zmínka o sultánovi při bohoslužbě (patrně jako o nejvyšším ochránci Ukrajiny). Že Dorošenko nařídil modliti se v kostelích za sultána jako za „velikého, nejjasnějšího císaře, velkého oblíbence božího a strážce hrobu Hospodinova.“¹²⁸⁾ Druhý zajatý důstojník vyprávěl v Moskvě, že Turci navrhovali za hejtmana Jiřího Chmelnyc'kého a že Dorošenkovi vytýkali jeho „zradu“ proti moskevskému cíři, polskému králi i tureckému sultánovi. Pravil, že bylo na radě ujednáno turecké poddanství, že však přísahy nebylo.¹²⁹⁾ Kozáci, posaní bojarem Šeremeťevem na výzvědy, oznámili, že vyslanec turecký četl v radě sultánův list, aby Dorošenko byl v jeho poddanství jako valašská země a že se rada usnesla býti s tureckým sultánem a krymským chánem v přátelství, že však na to ještě nepřísahali. V radě bylo přítomno 500 kozáků z pravého břehu Dněpra, asi 20 z levého a k tomu 11 Záporožců. Titíž zvědové říkali, že do rady se také dostavili polští vyslanci s prohlášením, že Polsko bude pevně státi na zásadách Podhajecké smlouvy, a že Dorošenko se staršinou se usnesli poslati k Janu Sobieskému poselstvo za účelem vyjednávání.¹³⁰⁾ Záporožský kozák, jenž byl v radě osobně přítomen, vyprávěl za několik měsíců na to v Moskvě, že tam bylo asi 800 lidí, že tam byli vyslanci turečtí i valaští, že Dorošenko přijal poddanství a dostal od vyslance „čuhu“, ale že se kozáci „podrobili ústně a ne písemně“. Ze slov kozákových je viděti, že v radě byla určitá oposice proti tureckému poddanství a že bylo schváleno vyslati do Cařihradu bilocerkevského kozáka Polovce¹³¹⁾ (patrně plukovníka bilocerkevského Semen Polovce, s jehož dcerou se oženil Mazepa). Archimandrita Pečerského kláštera v Kyjevě,

¹²⁸⁾ *Akty J. Z. R.*, VIII, 138—139.

¹²⁹⁾ *Akty*, VIII, 137.

¹³⁰⁾ *Akty J. Z. R.*, VIII, 145.

¹³¹⁾ *Obščestvennyj Genezis*, I, 420.

Inokentij Gizel, který sice sám v radě nebyl, ale mohl mít o ní dobré zprávy, psal cáři do Moskvy 10. IV. 1669, že v Korsunské radě bylo usneseno „s Turky udržovati přátelství“, ale zdůrazňoval, že přísahy nebylo.¹³²⁾ Konečně nesympatisující s Dorošenkem Roman Rakuška („Samovydec“) píše ve svém letopise, že v radě sice „všichni křičeli, nepřejíce si tureckého poddanství“, že však Dorošenko oklamal kozáky jako „lidi prosté“, že se souhlasem rady přijal tureckého posla, a co chtěl, to s ním projednával. O tom, že žádal Turky o „sandžaky“, prostí kozáci nevěděli.¹³³⁾

Z toho lze usouditi, že vyjednávání Dorošenkovo s Turky nešlo hladce. Že Turci připouštěli jinou kandidaturu na hejtmanství nežli Dorošenkovu, t. j. buď kandidaturu Jiřího Chmelnyc'kého nebo ještě i Petra Suchovije, o tom se zmiňuje ve svém listě Lubomirskému Jan Sobieski.¹³⁴⁾ Máme také zprávu, že Dorošenko zdržel u sebe tureckého posla tak dlouho, pokud se z Cařihradu nevrátil druhý jeho posel Bilohrud. Na obou stranách byla určitá nedůvěra. Dorošenko zajisté věděl, jak psal Jan Sobieski, že Turci si nechávají Jiřího Chmelnyc'kého v záloze, stejně jako si nechávali v záloze členy panujících rodů Valašska, Sedmihradska, Krymu, Moldavie, aby pro případ potřeby svrhli s trůnu jednoho a dosadili druhého.¹³⁵⁾ Jak Moskva, tak i Porta, přejíce si mít ve svém poddanství Ukrajinu, nerady viděly v jejím čele člověka se silnou vůlí a s určitými zásadami, jakým byl Dorošenko. Jako Moskvě byli milejší Bruchovec'kyj, Mnohohrišnyj, Samojlovyč a jako Polákům Chanenko, tak i Portě milejší byl Jiří Chmelnyc'kyj, ba i Suchovij, než Dorošenko. Avšak v Portě se přece rozhodli jednati s Dorošenkem, i když mu příliš nedůvěřovali. U Samovydice čteme, že sultán „nepospíchal“, aby přijal Ukrajinu v poddanství. Když po korsunské radě přibyl do Cařihradu v čele kozácké delegace Mychajlo Portjanka, sultán mu přísně nařizoval, aby kozáci mu byli věrni, ježto prý není pro ně ani králem polským, ani cářem moskevským, ani králem uherským, nýbrž že je dovede potrestati za zradu.¹³⁶⁾

¹³²⁾ *Akty*, VIII, 130.

¹³³⁾ *Lětopis' Samovidca*, 103—104.

¹³⁴⁾ *Acta historica*, I, 458.

¹³⁵⁾ *Acta historica*, I, 493.

¹³⁶⁾ *Lětopis' Samovidca*, 104. Silihdár táríchi I. 551 píše: Když v pátek dne 1. muharremu 1080 (= 1. června 1669) pádišáh dlel v Daghan köji (u Jenišehtu), přijal prostřednictvím kaimakáma paši v audienci kozáckého posla, který mu holdoval a odevzdal dopis stě-

Turecké poddanství přineslo Dorošenkovi malý prospěch. Pomluvy, tendenčně jeho nepřáteli zvětšované, že vydal Ukrajinu v „turecké jařmo“, značně oslabovaly jeho oblibu v lidu. Již na jaře téhož roku 1669 jeden z moskevských agentů sděloval své vládě, že prostý lid po obou stranách Dněpru proklíná Dorošenko.¹³⁷⁾ A krymští Tataři opět jako dříve podporovali nepřátele Dorošenkovy. Chán 'Ádil-Girej věděl, že si Dorošenko na něho stěžoval u sultána a že žádal, aby byl svržen s trůnu a místo něho nastolen jiný chán. Z toho důvodu 'Ádil-Girej pomáhal Suchovijovi.¹³⁸⁾ Nežli přišla turecká pomoc pod vedením Muráda-sultána, Tataři se Suchovijem a Záporožci vytrhli v červnu 1669 proti Dorošenkovi. Proslýchalo se, že chtěli povýšiti za hejtmana Jiřího Chmelnyc'kého, jenž skutečně byl s nimi, uprchnuv tajně od Dorošenka.¹³⁹⁾ Větší část kozáckých pluků přešla na stranu Suchovijovu.¹⁴⁰⁾ Dorošenko s nepatrným počtem vojska (měl všeho vsudy 2.000 kozáků a 18 děl) byl obklíčen Tatary a Suchovijem v okolí vesnice Kononče nad říčkou Rosí.¹⁴¹⁾ Z této kritické situace vysvobodil Dorošenko příjezd tureckého vyslance se sandžaky. Tento ještě po cestě poslal rozkaz krymským Tatarům, aby ihned zastavili nepřátelskou akci proti Dorošenkovi, a horda, nabravši jasir (zajatce) — to byl obyčejný konec každé tatarské „pomoci“ Ukrajincům — vrátila se na Krym, kdežto kozáci Suchovijovi šli do Umaně a tam v radě dne 23. VII. 1669 si zvolili novým hejtmanem pravobřežní Ukrajiny umanského plukovníka Mychajla Chanenko.¹⁴²⁾ Chanenko si ihned pospíšil, aby ohlásil svou oddanost Polsku i Moskvě, počal štváti kozáky proti Dorošenkovi a učinil pokus nepřipustiti k němu tureckého vyslance se sandžaky.¹⁴³⁾ Od té doby měl Dorošenko po několik let nového urputného nepřítele, s nímž mu bylo vésti ještě houževnatější boj nežli před tím se Suchovijem.

Konečně však přibyl dávno očekávaný vyslanec, kapudžy-bašy 'Alí-agma a přivezl sandžaky: bulavu, bunčuk, prapor, kaftan a kromě toho i sultánskou náme (listinu).¹⁴⁴⁾

žoval si však na Tatary, prose o padišáhovu ochranu. Padišáh odpověděl tlumočnickovi: Ať jen pevně setrvají v poddanství; dávám svým vezírům pokyn, aby se kozákům dostalo ochrany.

¹³⁷⁾ *Akty J. Z. R.*, VIII, 187.

¹³⁸⁾ *Akty*, IX, 163.

¹³⁹⁾ *Akty*, VIII, 262—263; *Okynševyč*, Generalna rada, 422.

¹⁴⁰⁾ *Akty*, VIII, 263.

¹⁴¹⁾ *Petrovs'kyj*, *Narysy*, 300; *Okynševyč*, 420—421.

¹⁴²⁾ *Kostomarov*, VI, 155; *Akty J. Z. R.*, IX, 63.

¹⁴³⁾ *Akty*, IX, 43, 48, 63.

Ceremonie odevzdání sandžaků Dorošenkovi se konala 25. VIII. 1669 v radě, kterou svolal Dorošenko u Umaně. Text dotčené náme (podle opisu zaslaného do Moskvy) byl tento:

„Nechť každý zví toto: Ať kdokoliv zaklepá na dům otce mého, dědů a pradědů mých a na náš trůn, ať je to kdo chce, Hospodin Bůh rozkázal činiti milost a podporu. Zapřísahali jste nás, abys na té i oné straně Dněpru, ve ve všech třech částech, za souhlasu všech starších byl nejstarším ty, Petře Dorošenko. Buď šťasten a zdráv! A ze všech těchto tří částí, po poradě všech plukovníků a osavulů, setníků i atamanů i všech starších i prostých kozáků k našemu trůnu v listech se svými posly psali a poslové souhlasně s listy říkali, že obě strany Dněpru i celé vojsko záporožské nizové, všichni jsou ochotni mi sloužiti a prosili, abych je přijal v poddanství, tak jako mi slouží vládcové valašský i multanský, pravoslavní křesťané, a já abych je všechny v milosti zachoval a bránil, a na tom se usnesli. A jestliže jste vy ve vojenské radě zvolili za hejtmana Petra Dorošenko, neboť přeje vám dobra, posílám vám bunčuk i prapor ne na poddanství, pouze na znamení přízně a pro strach nepřátelům vašim. Pro větší jistotu posílám přísahu i list svůj. I přijal jsem vás i všechny lidi, aby země vaše byla na pokoji a aby nikdo jí nepustošil. 1080 roku, května 1. dne. Tento list jsem napsal, totiž přísahu, a vy musíte tento list ve velké vážnosti míti a ochraňovati, dávám slovo své a slibuji.

Petr Dorošenko má přísahu svou dodržovati a slova svého neporušovati a opravdově mně sloužiti. A já jej se vším jeho vojskem, staršími i s menšími lidmi, se všemi městy a zeměmi budu jako svých brániti. A od chána krymského i od Tatarů budžackých i nogajských nijaké křivdy se nebojte a v klidu budete žíti. A ještě jste vy s té i oné strany Dněpru i záporožské vojsko mně říkali: Vojsko naše bude jako tvoje, a kam ty nám s hejtmanem nařidiš, tam jsme ochotni sloužiti. A za to nechci od vás žádných daní, robot a darů, ale uděluji vám výsady, při nichž můžete nerušeně žíti. Jediné, bude-li mi třeba vojska, musíte vy jíti spolu s hejtmanem, kam bude nařízeno.

Chánu krymskému, sluhovi svému nařizují: Krymský chán s vojskem sluha můj, a Petr Dorošenko s vojskem záporožským též sluha můj, tedy nechť oba, stejně jako dříve, mají mezi sebou pevné bratrství. A pro větší jistotu Petr Dorošenko bratra svého do Krymu a chán vynikajícího pašu na Ukrajinu nechť pošlou jako rukojmí.

A jestliže Krymci a Nogajci...

a nechť kočují Tataři na ukrajinských stepích. Bude-li způsobena škoda, o to Dorošenko má dbáti, komu bylo co vzato, odevzdati příslušnému hospodáři. Na jedné straně je část polská, na druhé moskevská; a kdyby na moskevské části měli si voliti náčelníka, má se tak státi na základě dorozumění s Dorošenkem a s radou všech plukovníků. A chán krymský nemá nic společného se záporožským vojskem. I vojsko záporožské má k nám poslati věrnou a spravedlivou osobu, aby byla zde residentem a aby o všem nás uvědomovala.

Budete-li neporušitelně držet slovo, budu všem vám i zemi vaší ochranou. A Dorošenko hejtman i plukovníci i vojsko sluhy mými jsou. Budete-li po pravdě žíti a slova držeti, všechny vás vezmu pod svá křídla, a žíti budete.

A tento list můj, který posílám, pevně ochraňujte. A já, co jsem psal v listě svém a co jsem říkal, nikdy nevezmu zpět.¹⁴⁵⁾

Lze se domnívati, že se právě o tomto listu jako o smlouvě zmiňuje Hammer, nazýváje ho ve svém seznamu státních psaní „kaiserliche Vetragssurkunde mit Pietro Dorozenko, dem Hetman der Kozaken vom gelben Rohre, Barabasch und Potkal, gegeben in den ersten Tagen des Moharrem 1080 (anfangs Junius 1669)“.¹⁴⁶⁾ Iorga se zmiňuje o „sultánském fermánu z května 1080 hedžry“, který byl doručen prostřednictvím kajmakáma Mustafá paši zástupci Dorošenkovu Řeku Stamatello (Astamatijovi), a že na základě tohoto fermánu nemusili se kozáci více báti Tatarů a měli právo držeti si v Cařihradě svého residenta.¹⁴⁷⁾

Snad spolu se sultánovým listem byl přivezen i list cařihradského patriarchy Methodia obsahující potvrzení Josefa Tukalského za metropolitu celé Ukrajiny a požehnání pro Dorošenko.¹⁴⁸⁾

V umanské radě došlo k jakémusi prozatímnímu dorozumění mezi Dorošenkem a Chanenkem. Chanenko aspoň slíbil, že se dostaví do Čyhyryna za účelem vyjednávání. Rovněž se Dorošenkovi podařilo dostat znova na svou stranu ty kozácké pluky, jež se od něho byly odtrhly. V této radě byl znova prohlášen za hejtmana. To dovolilo Dorošenkovi, aby podal pomocnou ruku svým stoupencům v levobřežní Ukrajině, kde se ho držela ještě větší

¹⁴⁵⁾ *Akty J. Z., R. IX, 173—174.* Vytištěno podle opisu, který byl zaslán 20. VIII. 1669 do Moskvy Mychajlem Chanenkem.

¹⁴⁶⁾ *Hammer, GOR. IX, 461, č. 1624.*

¹⁴⁷⁾ *N. Iorga, GOR. VI, 142, viz také Lětopis' Samovidca, 108 a Lětopis' Grabjanki, 203.*

část Poltavská.¹⁴⁹⁾ Následujícího dne po radě (26. VIII. 1669) odevzdal Dorošenko kapudžy-bašovi list pro kajmakáma i pro velkého vezíra.¹⁵⁰⁾ V obou listech si stěžuje na velkou pohromu, kterou na Ukrajině způsobili spojenci Suchovijovi krymští Tataři, a prosil, aby krymský chán a silistrijský paša byli požádáni, by mu poskytli pomoci proti Polsku a Moskvě. List byl vezírovi dodán 25. IX. 1669 u Larissy.

Avšak klid který nastal po radě v Umani, byl pro Dorošenko velmi krátký. Krymští Tataři, přes upozornění s turecké strany, nepřestávali podporovati Dorošenkovy nepřátele Chanenko a Jiřího Chmelnyc'kého, jenž nyní počal osnovati pletichy v Krymu, aby sám se stal hejtmánem, a chán jej v tom podporoval.¹⁵¹⁾ Nepořádky na Ukrajině poskytovaly jim vždycky příležitost se obohatiti a uchvátiti nejcenější kořist — zajatce. Od 26. VIII. 1669 máme společný list krymských murzů z Bachčesaraje Chanenkovi, v němž jej uvědomují, že mu posílají na pomoc hordu pod vedením murzy Batyrši a slibují svou pomoc i nadále, bez ohledu na to, zdali to Turci dovolí, čili nic.¹⁵²⁾ Ač chánovi byla poslána sultánská náme, oznamující mu, že Dorošenkovi byly odevzdány sandžaky,¹⁵³⁾ přece krymští Tataři na počátku října táhli s Chanenkem, Suchovijem a Jiřím Chmelnyc'kým proti Dorošenkovi.¹⁵⁴⁾ Tomuto se však podařilo dostati od silistrijského paši na pomoc oddíl Tatarů bilhorodských. Nepřátelé se utkali u Steblova na Kyjevsku. Chanenko měl převahu a držel Dorošenka pět týdnů v obležení.¹⁵⁵⁾ Dorošenkovi však přišel na pomoc jeho bratr Andrij, plukovník pavoloc'kyj a Jakiv Lyzohub, plukovník kanevský.¹⁵⁶⁾ Jsou zprávy, že Dorošenkovi pomohl i Ivan Sirko s oddílem Záporožců. Spojenými silami porazili Chanenko,

¹⁴⁹⁾ *Akty*, IX, 69—82.

¹⁵⁰⁾ Oba listy v *Hurmuzaki*, Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. V, 77—79. M. Andrusjak jest správně toho mínění, že kajmakámem byl Kara-Mustafá-paša, viz „Zapysky“ (lvovské), sv. 150, str. 225. Hammer, GOR, VI, 280, 693—695 a IX, 688 zmiňuje se ještě o poselství Vasylija Lobjka, jenž jménem Dorošenkovým děkoval za prapor a bunčuk, prosil o další ochranu a o potřebná nařízení chánovi a silistrijskému pašovi. Tento Lobjko vezl listy také pro kaimakáma a pro velkého vezíra a měl Dorošenkovu instrukci v osmi bodech. O Lobjkovi viz také *Acta historica*, I, 666.

¹⁵¹⁾ *Akty J. Z. R.*, IX, 262—265, 285.

¹⁵²⁾ *Akty*, IX, 49—50; Hammer, VI, 697—698.

¹⁵³⁾ Hammer, IX, 461, č. 1625. Práví, že listina byla psána „anfangs Dschem.-ewwel 1080 (27. September 1669)“.

¹⁵⁴⁾ *Lětopis' Samovidca*, 106—107.

¹⁵⁵⁾ *Lětopis' Grigorija Grabjanki*, Kijev 1854, 201—202.

¹⁵⁶⁾ *Petrus'kvi Narvny*, 201—202.

jemuž se jen tak tak podařilo uprchnouti spolu se Suchovijem na Záporoží. Jiřího Chmelnyc'kého se zmocnili bilhorodští Tataři a odvezli jej do Turecka; tam byl uvězněn v Jedikule.¹⁵⁷⁾ Dorošenko se zmocnil Umaně, hnízda hnutí sobě nepřátelského, a obsadil jej svou posádkou.¹⁵⁸⁾ Bilhorodské Tatary, jichž bylo u něho (podle zpráv, jaké měli Poláci), asi 40.000 (číslo rozhodně přemrštěné), rozložil Dorošenko po všech městech, vesnicích i chutorech, aby na jaře vytrhl na levý břeh Dněpru.¹⁵⁹⁾ Ale Tataři, nabravše „jasiru“ (zajatců), vrátili se domů. Nepomohly, jak ironicky podotýká Rakuška-Samovydec, ani žaloby u sultána, aby zajatci byli osvobozeni; tyto žaloby, praví Rakuška-Samovydec, byly obráceny v žert.¹⁶⁰⁾

Vůbec vzájemné styky spojenců — Dorošenkových kozáků a Turků — byly takové, že obě strany si vzájemně nedůvěřovaly a nebyly se svým spojenectvím spokojeny. Vskutku celá pomoc se strany Turků se omezila jenom na poslání bilhorodské hordy, jež pustošila kraj a zabírala lidi do zajetí stejně jako krymská. Nemáme v našich materiálech zpráv, jež by svědčily, že slavnostní úmluvy a deklarace z léta roku 1669 měly skutečné výsledky. Dorošenko viděl, že spojenci každé chvíle jej mohou svrhnouti a dosaditi na hejtmanství někoho jiného. Polský vyslanec Karwowski, jenž na jaře r. 1670 jel do Krymu, doslechl se v Bilhorodě (Akkermanu) od Turků a bilhorodských Tatarů, že jsou velmi rozezleni na Dorošenko, že by jej chtěli dostat do svých rukou a zavraždit.¹⁶¹⁾ Styky, jež měl Dorošenko s Poláky po celý rok 1669, nemohly zůstati utajeny před Tatary a Turky, vyvolaly jejich podezření a tatarský vyslanec ve Varšavě v květnu r. 1670 veřejně nazýval Dorošenko zrádcem.¹⁶²⁾

Dorošenko, vida, že turecký protektorát ho prozatím nepřibližuje k uskutečnění jeho nejvroucnější tužby — k sjednocení celé Ukrajiny, — skutečně nepřerušoval styky s Polskem, a to tím spíše, že v tom ohledu jej chtěl vytlačit Chanenko, jenž požíval stálé opory v Umaně a na Záporoží. I polská vláda pokládala za potřebné nepřerušovati s Dorošenkem styky a jednati s ním jako s poddaným polského státu, třebaže mu nedůvěřovala,

¹⁵⁷⁾ *Acta historica*, I, 489, 492—493; *Lětopis' Samovidca*, 107; *Hammer* VI, 335 s.

¹⁵⁸⁾ *Acta historica*, I, 462—463, 489.

¹⁵⁹⁾ *Acta historica*, I, 463.

¹⁶⁰⁾ *Lětopis' Samovidca*, 107—108.

¹⁶¹⁾ *Acta historica*, I, 498—500.

¹⁶²⁾ *Acta historica*, I, 502.

stejně ovšem jako Chanenkovi. Jak praví současná vládní zpráva, při jednání s posly Dorošenkovými i Chanenkovými bylo nutno držeti se zásady: „oby pięknie, a żadnemu nie wierzyć.“¹⁶³⁾ Vidíme polské vyslance u Dorošenka téměř po celý rok 1669. Jeden z nich přivezl Dorošenkovi část státních klenotů, zabraných kdysi Teterou, jejichž vrácení se Dorošenko domáhal.¹⁶⁴⁾ Sobieski, jak viděti z jeho dopisování, pozorně sledoval běh událostí na Ukrajině, a ačkoliv věděl o tureckém poddanství Dorošenkovu, jednal s ním tak, jako by mu o tom nebylo nic známo. Rovněž Dorošenko se choval, jako by se bylo nic nestalo. Právě v době pobytu kapudžy-bašy Alí-aghy na Ukrajině poslal ke korunovačnímu sněmu do Varšavy (19. IX. 1669) své posly: jednoho z nejlepších svých plukovníků a diplomatů, Jaremu Petranovského¹⁶⁵⁾ a generálního osavula Charlama Tarasenko. Byla jim dána instrukce, aby vymáhali úplnou autonomii Ukrajiny ve smyslu Hadjacké úmluvy z r. 1659.¹⁶⁶⁾ Brzy po korunovaci nového krále Michala Wiśniowieckého píše mu Dorošenko list (29. X. 1669) a dostává od něho laskavou odpověď ze dne 1. XII. 1669.¹⁶⁷⁾ Jak píše Velyčko, kozáčtí poslové, vrátivše se do Čyhyryna, oznámili hejtmanovi, že jeho požadavky velmi se dotkly Poláků a že je odbyli jen „komplimenty“.¹⁶⁸⁾ Dorošenko však od té doby začal vyjednávat o komisi, jež by upravila vztahy mezi Polskem a pravobřežní Ukrajinou. Tato vyjednávání trvala několik měsíců, ale k ničemu nevedla. Pak Dorošenko nevěřil v možnost upřímného dorozumění¹⁶⁹⁾ a kladl maximální požadavky, na které nemohli přistoupiti Poláci, na příklad, aby byla úplně zrušena církevní unie v celém státě polsko-litevském a uznána úplná autonomie Ukrajiny v mezích kyjevského, černihovského a braclavského vévodství (patrně se předpokládalo, že andrusovská úmluva bude zrušena); bylo to vlastně opakování úmluv hadjacké unie, počítaje v ní i článek o svobodě vědy, tisku a školního vyučování.¹⁷⁰⁾ Jak správně poznamenal Kostomarov, splnění

¹⁶³⁾ *Acta historica*, I, 461.

¹⁶⁴⁾ *Akty J. Z. R.*, IX, 164.

¹⁶⁵⁾ *W. Lipiński*, *Z dziejów Ukrainy*, 266, 278.

¹⁶⁶⁾ Část této instrukce podává *Veličko*, *Lětopis'* II, 227—232. Podrobně podána je v *Aktech J. Z. Rossii*, IX, 300—311.

¹⁶⁷⁾ *Grabowski*, II, 296—297.

¹⁶⁸⁾ *Lětopis' Velička*, II, 232.

¹⁶⁹⁾ Poláci vinili Dorošenko z toho, že prostě zakázal svým delegátům uzavíratí nějakou smlouvu, viz *Akty J. Z. Rossii*, IX, 357, a *Veličko*, II, 275.

¹⁷⁰⁾ Text 24 bodů smlouvy, předložené posly Dorošenkovými 10. V. 1670.

těchto požadavků bylo by znamenalo pro šlechtické Polsko XVII. století duševní sebevraždu.¹⁷¹⁾ Mnohem skromnější byl ve svých požadavcích Chanenko, a proto polská vláda uzavřela s ním 2. IX. 1670 smlouvu v Ostrohu na Volyni, kde se vyjednávalo jak s Dorošenkovými, tak i Chanenkovými delegáty. Podle této smlouvy Polsko uznávalo Chanenko za hejtmana pravobřežní Ukrajiny, a on uznával sebe za polského poddaného, při čemž platila teritoriální autonomie pouze kozáckého stavu. Sněm 22. XII. 1670 potvrdil smlouvu. Dorošenkovi poslové Petranovs'kyj i Tarasenko byli propuštěni s odpovědí, že Polsko nemůže splnit požadavků Dorošenkových. Korunní podkancléř prohlásil, že přibyli bez plných mocí pro uzavření smlouvy, a že kromě toho v jejich instrukci jsou takové body, jakých sněm naprosto nemůže přijmouti.

Ve své neústupné politice vůči Polsku Dorošenko se opíral o náladu všeho ukrajinského obyvatelstva. To je viděti z celé řady faktů. Ihned po příjezdu Petranovs'kého a Tarasenska konala se na počátku roku 1671 rada v Korsuni. Dorošenko přibyl na radu, když byla již téměř skončena.¹⁷²⁾ Kozáčtí poslové předložili v radě list od krále, v němž dává kozáckým starším výstrahu, aby nevěřili Dorošenkovi, který prý mnoho dělá bez jejich vědomí. Na to, pravděpodobně z usnesení rady, odpověděli královi generální soudcové Prokip Berežec'kyj a Semen Polovec listem 22. II. 1671, kde se prohlašovalo, že hejtman nic nedělá bez porady s vojskem a že nic před ním neskrývá.¹⁷³⁾ V téže době nakazný hejtman Dorošenkův, plukovník Jakiv Lyzohub a jiní starší ve svém listě kozákům lubenského pluku několikrát důrazně připomínali, že v osobě Dorošenkově mají „správného a dobrého vůdce, jenž jenom o to se stará, aby Ukrajina nikdy nebyla rozdvojena a rozdělena“.¹⁷⁴⁾ Dokonce i Záporožci, kteří v té době vůbec s Dorošenkem nesympatizovali, plakali prý, když dostali od něho dopis ze dne 11. II. 1671, v němž velice naříkal na nesjednocenost Ukrajiny a nepřátelství mezi jejími syny a prohlašoval, že musil dáti se pod tureckou ochranu jenom v poslední nejkrajnější době, a to „s upřímnou lítostí“.¹⁷⁵⁾ V korsuňské radě ohlásili kozáčtí starší dne 22. II. 1671 protest proti účasti Záporožců v ostrožské dohodě Chanenkově s Polskem a vytýkali jim servilism, prohlašující, že pravobřežní kozáci

¹⁷¹⁾ *Kostomarov*, VI, 166.

¹⁷²⁾ *Acta historica*, I, 622.

¹⁷³⁾ *Acta historica*, I, 623—624.

budou vždycky při Dorošenkovi, „člověku moudrém a důstojném svého úřadu“.¹⁷⁶⁾ Protest podepsali všichni generální starší a 11 plukovníků. Lvovský pravoslavný biskup Josyp Šumljans'kyj, jenž se zdržoval v Čyhyryně koncem února 1671, vyprávěl po svém návratu, že všude po cestě viděl, jak lid miluje a váží si Dorošenka, a že lid ukrajinský dělá dojem již ne „chlopů“, nýbrž samostatného národa, že již není někdejší hrubosti a pijáctví a že dvůr Dorošenkův, jeho zařízení, jeho politika, se vedou ne jako u kozáckého hejtmana, nýbrž jako u nejlepšího polského magnáta.¹⁷⁷⁾

Dorošenko byl na Poláky velmi rozezlen a vyhrožoval, že poštvě na Polsko nejen Turka, nýbrž dokonce i „samý Acheron“. Šumljans'kyj ve své zprávě zdůraznil neobyčejnou solidaritu hejtmanovu s metropolitou Tukals'kým.¹⁷⁸⁾ Dorošenko udržoval styky s Mnohohrišným a dokonce i se Štěpánem Razinem. Právě na dobu krátce před pobytem Šumljans'kého v Čyhyryně připadá pokus Dorošenkův navázati styky s kurfiřtem braniborským Fridrichem Vilémem a získati jej do spolku proti Polsku. Dne 28. III. 1671 mu poslal list, v němž nařiká na Poláky za to, že „rozdělili kraj náš na dvě části, jednu část zaprodali Moskalovi a naši chtějí obrátiti v divoké stepi“, a ponoukal jej k válce s Polskem, slibuje, že mu pomůže získati polský trůn.¹⁷⁹⁾ Dorošenko, bývalý spolupracovník B. Chmelnyc'kého, i v tomto jednání s braniborským kurfiřtem šel v šlépějích velkého hejtmana, připomínaje si jeho živé styky s tímž Fridrichem Vilémem. Ale jeho list nedošel místa svého určení, neboť byl zadržen Poláky a dostal se do rukou krále Michala, jenž to později vytykal Dorošenkovi.¹⁸⁰⁾

Výhrůžka „poštvti samý Acheron“ nebyla planou hrozbou. Dorošenko, pohybuje se v začarovaném trojúhelníku Moskva—Polsko—Turecko a rozchází se s Polskem, obrací se znovu k Turecku a k Moskvě. O stycích Dorošenkových s Turky r. 1670 víme velmi málo. Pravděpodobně nebyly ani příliš intenzivní, ani příliš příznivé. Víme, že na podzim téhož roku se mluvilo na Ukrajině o tom, že prý Turci chtějí povýšiti Jiřího Chmelnyc'kého za hejtmana.¹⁸¹⁾ V listopadě r. 1670 rada starších u Dorošenka projedná-

¹⁷⁶⁾ *Grabowski*, II, 303—305.

¹⁷⁷⁾ *Acta historica*, I, 630—631.

¹⁷⁸⁾ *Ibidem*.

¹⁷⁹⁾ *I. Krevec'kyj*, *Pid protekciju kurfirsta*, „Zapysky Nauk. Tov. im. Ševč.“, 1914, d. 117—118, str. 128—129.

¹⁸⁰⁾ *Grabowski*, II, 317.

vala otázku poddanství Portě.¹⁸²⁾ Hammer se zmiňuje o nějakém listě sultánově Dorošenkovi z roku 1670, ale bez bližších údajů.¹⁸³⁾ Možná, že vztahy se počátkem r. 1671 urovnaly, neboť na jaře téhož roku Dorošenko dostává na pomoc bilhorodskou hordu pod vedením Suin-Kazy aghy, poslanou silistrijským pašou.¹⁸⁴⁾ Tato horda spolu s kozáky pod vedením nakazného hejtmana Hohol'a počíná válečnou akci proti Polákům a Chanenkovi. Celý rok 1671 minul v drobných potyčkách, ale Dorošenko podle svého zvyku nepřerušoval diplomatických styků s Polskem až do poslední chvíle. Dokonce posílal králi znovu své podmínky, na základě kterých byl ochoten přijmouti poddanství Polska.¹⁸⁵⁾ Nelze však pochybovati, že s jeho strany byla to jen diplomatická hra. Na podzim r. 1671 Jan Sobieski zahájil důsledný postup proti Dorošenkovi, podporovaný Chanenkem a Sirkem, jenž nyní byl proti Dorošenkovi pro jeho spolek s Turky. Po urputných bojích dobyli Poláci Braclavě, Mohyleva, Baru, Mežybože, Vynnyce.¹⁸⁶⁾ Útok po hrdinném boji odrazil jenom Kalnyk, jemuž včas přišel na pomoc plukovník Petranovs'kyj.¹⁸⁷⁾

Dorošenko dostal teprve ke konci roku vydatnou pomoc od svých muslimských spojenců: z Krymu přišel núreddín-sultán se 6.000 m. hordy; kromě toho přišlo ještě 20.000 bilhorodských Tatarů a několik tisíc Turků.¹⁸⁸⁾ V Krymu seděl již nový chán; na základě stížností Dorošenkových sultán svrhl Ádil-Gireje¹⁸⁹⁾ a počátkem května 1671 přibyl do Krymu nový chán, vzdělaný a rozumný, ještě mladý Selím-Girej,¹⁹⁰⁾ jenž, ač tajný polonofil, přece loyálně pomáhal sultánovi a ukrajinskému hejtmanovi v boji proti Polsku. Kalghou se stal jeho bratr Selámet-Girej, a núreddínem jeho nevlastní bratr Safá-Girej. Dorošenko se zadostiučiněním připomínal v listě Janu Sobieskému 24. VI. 1671 přeměnu na chánském trůnu jako důkaz, jak jest k němu pozorný turecký pádišáh.¹⁹¹⁾ Dostav vydatnou pomoc, mohl Dorošenko přistoupiti k dobývání

¹⁸²⁾ *Praci Komisiji ukr. prava*, VI, 462.

¹⁸³⁾ *Hammer*, GOR., IX, 465, č. 1673.

¹⁸⁴⁾ *Acta historica*, I, 631.

¹⁸⁵⁾ *Grabowski*, II, 308—309.

¹⁸⁶⁾ *Grabowski*, *Ojczyznie spominki*, II, 329—343.

¹⁸⁷⁾ *Grabowski*, II, 338—339; *Acta historica*, I, 708—709.

¹⁸⁸⁾ *Akty J. Z. R.*, IX, 585, 612, 623—624.

¹⁸⁹⁾ *Hammer*, GOR., VI, 281—282, 695—696.

¹⁹⁰⁾ *D. Smirnov*, *Krymskoe chanstvo*, Peterb. 1887, 586—587; *T. Korzon*, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, III, 185. K tomu dále

východního Podolí, které byl opanoval Jan Sobieski.¹⁹²⁾ Proti těm, kteří se byli vzdali Polákům dobrovolně, užíval krutých trestů, vydávaje je Tatarům v nevolnictví.¹⁹³⁾

Toto tažení však bylo jenom předehrrou k velké válce mezi Polskem na jedné straně a Tureckem, Krymem i Dorošenkem na straně druhé, války, jež vypukla již r. 1672. Porta uzavřela konečně svůj dlouhý a úporný zápas o Kretu¹⁹⁴⁾ a byla nyní připravena k nové válce. Dorošenko nepřestával volati po válce, poukazuje na to, že nyní je vhodná doba k přepadení Polska. Aby se předešlo válce, polská vláda vyslala na začátku r. 1672 do Cařihradu po druhé Františka Wysockého, avšak jeho mise neměla úspěchu. Válka byla nevyhnutelná.¹⁹⁵⁾ Před formální roztržkou mezi Polskem a Tureckem se stala ještě jedna výměna diplomatických not.

Turecký letopisec Rášid-efendi (známý nám z překladu Sękowského) vysvětluje věc tak, že se Dorošenko r. 1671 obrátil na sultána o pomoc proti Lechům a Tatarům, slibuje vzájemně sloužiti sultánovi ve válce, jež by se počínala na hranicích Rumelie. Sultán vyhověl jeho žádosti, poslal mu bubny i bunčuk, a když krymský chán Ādil-Girej, „člověk nestálý a opovážlivý“, počal podporovati Chanenko, svrhl sultán Ādil-Gireje a polskému králi poslal po čavuší Karakulak-Ahmed-aghovi¹⁹⁶⁾ list, v němž mu psal, že „hejtman Dorošenko, jenž dostal od naší vlády bunčuk i bubny, vstoupil s celým svým národem mezi nevolníky našeho Vysokého Prahu a proto jejich země zařazena jest do našich obširných států, a nyní bezpečnost kozácké země zajištěna je úmluvou mezi námi stávající.“ Dále sultán varoval před „bezprávím“ a „povykem“ vůči hejtmanovi Dorošenkovi, neboť jinak prý bude válka.¹⁹⁷⁾ Snad současně poslán byl list velkého vezíra podkancléři Ondřeji Olszewskému, ke kterémužto dopisu přičiňuje Ham-

¹⁹²⁾ Grabowski, II, 154—161; Akty, IX, 611—612.

¹⁹³⁾ Akty, IX, 628

¹⁹⁴⁾ N. Iorga, GOR. B. IV, 133—134.

¹⁹⁵⁾ J. Zinkeisen, Gesch. d. Osman. Reiches, V. Theil, Gotha 1857, str. 68—69.

¹⁹⁶⁾ Velkovezír polskému králi: Pádišáh se doslechl, že zamýšlíte nájezd proti kozáckému území, které přísluší do okruhu jeho chákánů. Proto se Ti posílá nejvyšší náme. Jakmile seznáte její obsah, ihned oznamte, jaké kroky pokládáte za prospěšné pro sebe, svou zemi a poddané. Inšá Orient. Akad. dopis č. 24.

¹⁹⁷⁾ Collectanea, II, 2—10. Očividně tentýž list cituje Kostomarov ve volném překladě a bez udání pramene: Sobr. Sočin., VI, 216. Také Hammer, VI, 281 a IX, 465, č. 1684; Silihdár tár. I. 565 p. uvádí rovněž (jako Rášid) tento dokument in extenso, předešlého

mer docela nesprávnou poznámku:¹⁹⁸⁾ nazývá jej listem sultánovým králi a klade jej do doby okolo roku 1640! Ale tento list ve výtahu zní takto:

„Pádišáh se doslechl, že Váš pán a královský náš přítel se zdvihá, aby činil škodu zemi kozáckého hejtmana Dorošenka, poslušného chákánům z okruhu Vysoké Porty. V tom smyslu byla vydána císařská náme. Podle toho bez průtahu vyjádřete své stanovisko. Kozácký národ (*táife*) odedávna se uchyluje ke krymským chánům a jest jich poslušný, skrze ně pak jest v dávném poslušenství pádišáhově. Obzvláště vzpomenutému Dorošenkovi hejtmanovi se dostalo od Vys. Porty praporu a čestného oděvu. Na nejvyšší rozkaz je ustanoven hejtmanem onoho kraje. Sám je počítán mezi služebníky Vys. Porty a jeho vilájet jako ostatní chráněné země jest chráněn. Proto jest rozhodnuto, chrániti i řečeného hejtmana i jeho vilájet a zemi. To vy dobře víte. Neupustíte-li od svého počínání proti míru, jest Vám známo z císařské náme, co se v té věci stane. Porušení míru bude zaviněno Vámi.“¹⁹⁹⁾

Po odeslání těchto listů byla v celém státě prohlášena válka a vydáno nařízení, aby vojska Rumelie a Anatolie sešla se do Adrianopole ke dni 23. dubna. „V zápětí v zimě rozkázáno komandantu perekopskému Halílu pašovi, aby s přiděleným vojskem přezimoval v oněch končinách a jakmile by se toho ukázala potřeba, ihned šel na pomoc Dorošenkovi hejtmanovi. Ale král polský neustal, neboť nemyslel, že by tolik pomoci se mohlo dostat Dorošenkovi se strany pádišáhovy, a poněvadž pokládal za vyloučeno, aby pádišáh, který prý jde k Bruse, se proti němu obrátil. Pozdržel poslaného Ahmeda čavuše několik dnů, ale sultánovým listem se obrátiti nedal. Naopak řečený paša hlásil, že pokračuje v konání proti míru. Tím se vznítil pádišáhův hněv a nařízena mobilisace ke dni Chizr na adrianopolské pláni.“²⁰⁰⁾ Teprve dne 14. V. 1672²⁰¹⁾ čauš Karakulak Ahmed agha se vrátil s listem od krále, v němž se poukazovalo na to, že Polsko dlouhou dobu zdržovalo kozáky od útoku na turecké území a že právě to ponoukalo kozáky obrátiti svou nenasytnost po kořisti ku vzpouře proti Polsku. Dále se opakovalo, že Ukrajina jest ode dávna krajem, patřícím pod vládu polských králů, a Dorošenko jest jejich pod-

¹⁹⁸⁾ Hammer, GOR. IX, 439, č. 1337.

¹⁹⁹⁾ *Inšá Orient. Akademie*, dopis č. 25 (není identický s Hammer, GOR., IX, č. 1664! Viz dále p. 38 pozn. 217.).

daným; že tento Dorošenko jest ničema, zbojník, hodný opovržení; zapomněv na stud, nejprve se připojil ke straně moskevské, ale pro svou nestálost byl odtud vyhnán, a není přece důstojno dávat mu cizí zemi. Král projevil naději, že Dorošenko i s kozáky bude sultánem opuštěn, a v tom případě že bude mír zachován.²⁰²⁾

Sultán rozkázal vezírovi, aby poslal odpověď na jméno podkancléře Olszewského. V této odpovědi se mluvilo o tom, že kozáci jsou svobodným lidem, že si je porobili Poláci, a tehdy kozáci, nestrpěvše polské krutosti, nespravedlivosti, útisků a pokořování, chopili se šavlí, dali se pod ochranu krymských chánů a potom Vysoké Porty. Jakým právem nyní smějí Poláci nazývati Ukrajinu svou dědičnou zemí? A jak velký pádišáh může se nechopiti zbraně, aby osvobodil utiskovaný lid od jeho utiskovatelů? Ke konci je zmínka o pochodu sultánově na Polsko, jenž má začítí vytrhnutím sultána z Adrianopole 8. safera (5. VI.) 1672.²⁰³⁾

Sultán vytrhl z Adrianopole 26. V. 1672.²⁰⁴⁾ Uvědomuje o svém pochodu krymského chána, poslal mu 15.000 dukátů na výzbroj.²⁰⁵⁾ Počet tureckého vojska je uváděn různě. Podle zpráv Sobieského nastoupilo 100.000 janičárů a spahiů; pravidelného vojska, které poslal každý paša ze své provincie, bylo 30.000; celkem z asijských a evropských provincií bylo 60.000 vojska; Valachů a Multánců 8.000; litevských Tatarů 2.000;²⁰⁶⁾ krymských Tatarů s chánem 50.000; Tatarů tureckých (z Dobrudže a bilhorodských) 15.000; konečně ukrajinských kozáků s Dorošenkem 12.000. Celkem 277.000

²⁰²⁾ *Collectanea*, II, 11—15; Sil. tár. I. 569 s.

²⁰³⁾ *Collectanea*, II, 15—21. *Gött. Turc.* 29 fol. 206b—207a; Silihdár táríchi I. 570 s.; Inšá Orient. Akad. dopis č. 33. Hammer klade odpověď vezírovi do r. 1739 (!), viz GOR., IX, 636 č. 3454.

²⁰⁴⁾ *Collectanea*, II, 21.

²⁰⁵⁾ Hammer, GOR., IX, 466, č. 1685. Již před tím psal velkovezír chánovi: Váš dopis došel. V něm oznamujete, že jste k výpravě připraveni a očekáváte nejvyšších rozkazů. Již dříve Vám bylo od pádišáha psáno, abyste vyrazili s váším Silistry Chalíl-pašou k ochraně kozáků, než tam dospěje pádišáhovo vojsko. Zajistě s horlivostí tak učiníte. Oznámili jste, že ještě před návratem do hlavního města kozákům na pomoc přikázaný núreddín sultán na přikázané místo se odebral. Od zprávy, že přikázaná mu vojska od Akkermánu odešla, uplynulo drahne času. Nebylo by dobře, aby tam toliko sama došla. Kéž zatím už núreddín odtamtud přišel! Postarejte se, aby konal poručenou mu službu. Pádišáh chce 8. safera vytrhnout z Adrianopole v ony končiny. Podávejte neustále zprávy. (Inšá Orient. Akad. dopis č. 42; Hammer GOR. IX. 1670 mylně!)

²⁰⁶⁾ Litevští Tataré: litevští Tataré...

vojska a 200 děl.²⁰⁷⁾ Lze se domnívati, že tyto číslce jsou silně zvětšené.²⁰⁸⁾ Ale přece jen to byl obrovský počet, proti němuž Polsko, pro svůj vnitřní nelad, neochotu sněmu zvětšiti počet vojska²⁰⁹⁾ a nedbalost, mohlo postavit docela nepatrné síly. Ale nad ním, jak praví A. Efimenková, bděl ještě jeho dobrý genius v osobě korunního hejtmana Jana Sobieského.²¹⁰⁾ Tento dělal vše, co bylo v lidské moci, aby sebral alespoň nějaké síly pro ochranu ohrožené vlasti. Sebral několik tisíc vojska, s nímž se snažil uzavřít cestu na Lvov a dále do nitra polského státu. 6.000ový oddíl Lužeckého spolu s několika tisíci kozáky Chanenkovými chránili hranici na Podolí. Sirko se Záporožci a několika tisíci Kalmyky měl podniknout diversi proti Krymu.²¹¹⁾ Do některých pevností byly vloženy zálohy, ale hlavní naděje spočívala v nedobytném Kamenci Podolském, tomto „klíči ke království polskému“. Bylo užito krajních opatření, aby byl uveden ve stav válečné pohotovosti. Posádka ovšem byla neveliká, celkem jen asi 2.000 mužů, nepočítajíc několik tisíc ozbrojených měšťanů a sedláků, kteří se sbíhali z okolí.²¹²⁾ Moskevská vláda slíbila, že bude pomáhati Polsku, a to posláním podrobených jí Kalmyků, Nogajců, donských kozáků a Záporožců a kromě toho že zakáže levobřežním Ukrajincům pomáhati Dorošenkovi.²¹³⁾

Ale to vše nestačilo k zažehnání hrozného nebezpečí, jež viselo nad Polskem. V druhé polovině července vojska Dorošenkova, podporovaná Tatary pod vedením núreddína-sultána a Turky pod vedením avlonského sandžak-beje Júsufa-paši, porazila u Četvertynovky na Podolí Lužeckého a Chanenka, kteří chtěli zabrániti Dorošenkovi spojení s tureckou armádou.²¹⁴⁾ Zpráva o tomto úspěchu vyvolala u Turků velkou radost.²¹⁵⁾ Od Jaši, kde se sultán se svou armádou zdržel přes týden, poslal velký vezír list Dorošenkovi, aby se připojil k tureckému vojsku. Text tohoto listu zní ve výtahu takto:

„Skutečnému kozáckému hejtmanovi Dorošenkovi pozdrav a oznámení: Tvůj dopis po tvém člověku došel

²⁰⁷⁾ *Acta historica*, II, 1045, 1053.

²⁰⁸⁾ *Grabowski*, II, 174; *Zinkeisen*, GOR., V, 71.

²⁰⁹⁾ *Korzon*, III., 131—132.

²¹⁰⁾ A. Efimenko, *Južnaja Rus'* d. I. Peterburg 1905, str. 96.

²¹¹⁾ *Acta historica*, II, 1025.

²¹²⁾ *Acta historica*, II, 1060; *Grabowski*, II, 169.

²¹³⁾ *Solov'ev*, XII, 403.

²¹⁴⁾ *Acta historica*, II, 1021—24; *Hammer*, GOR., VI, 289; *Lěto-*

a všemu, co tam psáno, porozuměno. Také *dil*²¹⁶⁾ tebou poslaný dospěl. Nyní přišel náš pádišáh s nesčelným vojskem do okolí Jaši na hranicích Multanska. Pochod se dál bez zastávky a dosaženo blízkosti nepřítele. Pádišáh poručil chánovi, aby sebrav jak obvykle veškeré tatarské vojsko a císařské pluky u tebe se nalézající a Portě věrné veškeré kozáky, přirazil k císařskému vojsku. Tedy ty také s kozáky a chánem přiraz k císařskému vojsku. Pokud je zapotřebí, aby pluky zůstaly pro ochranu Tvé země, dává se písemné nařízení chánovi. Podle toho, jak nutno a vhodné, učin veškerá opatření podle rozkazu a chánova mínění. Vytáhni a spolu i v jednotě s ním přiraz k císařskému vojsku.²¹⁷⁾

Podle Silihdár táríchi I. 579 ss. pádišáh dospěl k Jaši dne 24. reb. I. a zdržel se tam po týden. Odtamtud se vším vojskem odešel dne 3. reb. II. V době takto vymezené byl tedy tento list vypraven.²¹⁸⁾ Podle Hammera byl tehdy poslán i list chánovi, aby šel na pomoc Dorošenkovi.²¹⁹⁾ Dne 26. VII. 1672 vydal v táboře u Trostance na Podolí chán Selím-Girej universál ke kozákům, vyprávěje, že šel na pomoc hejtmanovi celé Ukrajiny Petru Dorošenkovi, tak jako to činili Tataři i za slavného hejtmana Bohdana Chmelnyc'kého, a nařizoval, aby poslouchali Dorošenka, jenž upřímně dbá o dobro a celistvost veškeré Ukrajiny, aby se nespolehali na Poláky a poslouchali svého, svobodnými hlasy zvoleného hejtmana. Neposlechnou-li, hrozil, že potluče obilí na polích, spálí chutory, sebere veškerý majetek a je vyhubí.²²⁰⁾

Počátkem srpna přešla turecká armáda Dněstr a přiblížila se ke Kamenci. Tam se k sultánovi připojili chán a ukrajinský hejtman. Dne 4. VIII. chán a 5. VIII. Dorošenko měli audienci u sultána. Mehemmed IV. obdaroval hejtmana drahým kaftanem, bulavou a koněm s plným výstrojem.²²¹⁾ Dne 7. VII. počalo obklíčení Kamence, a 27. VII. 1672 pevnost se vzdala.²²²⁾ Sultán spolu s kozáckým hejtmanem konali slavnostní vjezd do Kamence. Kozácký leto-

²¹⁶⁾ t. j. zajatec, ze kterého vyzvídáno.

²¹⁷⁾ *Inšá Orient. Akad.* dopis č. 25a. O tomto dopisu se zmiňuje také Hammer, GOR. IX, 464, č. 1664.

²¹⁸⁾ Viz také *Collectanea*, II, 47 (podle Rášida).

²¹⁹⁾ Hammer, GOR., IX, 465 č. 1682 z reb. I. 1082. Běží o dopis ze ztracené sbírky reisa Mehmeda-efendiho. Bohužel nelze nikdy beze všeho spoléhat na Hammerovy údaje.

²²⁰⁾ *Acta historica*, II, 1032—1033.

²²¹⁾ *Collectanea*, II, 53—54; Smirnov, Krymskoe chanstvo, 587; Hammer, VI, 290.

²²²⁾ *Acta historica*, II, 1062; Hammer, VI, 291.

pisec vytykal Dorošenkovi, že jej „srdce nezabolelo, když viděl ponížení křesťanských svatých,“ obracení kostelů na mešity, ničení křížů a kostelních zvonů.²²³⁾ K obyvatelstvu Kamence byl vydán „nejvyšší nišan“.²²⁴⁾

Kamence nebylo ještě ani dobyté, a již kozácké a tatarské oddíly táhly dále do Haliče. Město za městem se vzdávalo, všechna takřka bez boje. V prvních dnech září Lvov po 18 letech znovu uviděl pod svými hradbami tatarsko-ukrajinské vojsko. Počalo obklíčení. Ale za několik dní na to, přibyli poslové od krále prositi o mír. Počalo se vyjednávat. Sám Lvov se vykoupil od spojenců 20.000 dukáty kontribuce. Dne 5. X. byly vypracovány preliminární podmínky a poslány sultánovi, který tehdy stál u Bučače. Dne 7. X. 1672 schválil podmínky t. zv. bučackého míru.

Polsko se zřeklo svých práv na Podolí, a to se stávalo provincií tureckého státu. Ukrajiny postoupeno kozákům, a Poláci byli nuceni odvolati své posádky z Bílé Cerkve i jiných pevností. Polsko se zavázalo platiti sultánovi každoročně kontribuci ve výši 22.000 dukátů. Takové byly hlavní body této smlouvy v celých polských dějinách nejpotupnější, jak uznávají všichni badatelé. Text této smlouvy podává Rášid-efendi fol. 72 b ss. (viz *Collectanea*, II, 71—86)²²⁵⁾ a *Silihdár táríchi* I. 615 ss., Göttingen fol. 208ab, jako *Nišan-i hümajún* Gött. fol. 209a—211b; máme jej dále v *Acta historica* II, 1113—1114. Opisy smlouvy uschovány jsou také v knihovně Czartoryských v Krakově.²²⁶⁾ K nišanu jest připojen pádišáhův dopis polskému králi z téhož data (konce džemází II. 1083) Gött. fol. 211b.

Dne 28. džem. II. (21. X. 1672) se vracela sultánská armáda z Bučače nazpět.²²⁷⁾ Třetího dne stála již ve Žvanci nad Dněstrem, a tam sultán přijal na rozloučenou krymského chána a ukrajinského hejtmana. Dorošenko dostal darem plášť zlatem prošíváný.²²⁸⁾ Po audienci u sultána, měl Dorošenko delší rozmluvu s velikým vezírem, který vyslovoval naději, že se brzy pod vládu hejtmanovu dostane i Kyjev a celá levobřežní Ukrajina.²²⁹⁾ Za 6 neděl byl sultán již v Adrianopoli. Snad někde cestou nebo v Adrianopoli byl Dorošenkovi vydán nišan s potvrzením jeho vlády nad

²²³⁾ *Lětopis' Samovidca*, 115.

²²⁴⁾ *Gött. Turc.* 29 fol., 207b—208a.

²²⁵⁾ Sękowski (neúplný) snad z latiny, již vedle turečtiny smlouva sepsána.

²²⁶⁾ *J. Korzeniowski, Catalogus codicum manu scriptorum v. I, Cracoviae 1887—93, str. 192.*

²²⁷⁾ *Hammer, GOR.* VI, 294, 704.

²²⁸⁾ *Collectanea*, II, 88.

kozáckým lidem. Uvádíme jeho obsah podle Göttingenského kodexu:

„Kopie vznešeného nišanu, který obnoveně byl dán kozáckému hejtmanu Dorošenkovi. Uprostřed redžebu 1083 (= 2.—11. listopadu 1672).

Milostí Alláhovou podrobil jsem sobě celý svět. Veškerí panovníci jdou k mému prahu. Na základě toho poslal držitel tohoto sultánského diplomu Petr Dorošenko, hejtman kozáků, posly se žádostí, aby byl ponechán v hejtmanství nad zmíněným kmenem mnou mu darovaném a nejvyšší berát aby byl obnoven. Ponechávám jej (Dorošenko) a obnoveně vydáván tento berát, i nařizují: Vzpomenutý se ode dneška, jako posavad, potvrzením praporu uvazuje ve vládu nad územím kozáků, bude nad krajem bdít, poddané nejlépe spravovat, držet kozáky, dostavovat se se sporádaným vojskem na přikázané místo, kdykoli povedu válku, a dávat pozor na ty, kteří nejsou v mém shromáždění. Z kozáků malí i velcí, poddaní i vasalové, ať řečeného pokládají za vládce, na něj se obracejí, nepřestupují jeho slova, pokud je na čest a v zájmu říše, nýbrž ať jeho rozkazy ochotně a bez váhání plní. Nechť řečený zachovává mi věrnost a nezanedbává podávat důležité zprávy o věcech kraje.“²³⁰⁾

Rozloučiv se se sultánem, dal se Dorošenko na zpáteční cestu na Ukrajinu. Jeho vojsko bylo strašně vysílené válkou. Polský velitel Bílé Cerkve oznamoval 4. XII. 1672, že u něho zůstalo všeho všudy jen 200 kozáků, a i ti „padali závanem větru,“ jak byli zmořeni.²³¹⁾ Při sultánském dvoře ponechal jako členy své stálé mise bývalého generálního písaře M. Vujechovyče, J. Petranovského a ještě čtyři kozáky.²³²⁾ Dorošenko oznámil obyvatelstvu universálem, že válka s Polskem je již skončena. Všechna města v pravobřežní Ukrajině, jež před tím uznávala vládu Chanenkovu, vzdala se nyní pokorně Dorošenkovi. Uznala jej i Uman. Zde u Umaně rozloučil se s chánem, který šel do Krymu. Velyčko vypráví, že Dorošenko, přijímaje delegaci Umanců, pronesl k ní řeč, v níž Umancům vytýkal jejich nestálost, uváděje příklady ze světových dějin — jako pád Jerusalemu nebo dobytí Cařihradu Turky, — kde pro nesvornost padaly státy, a jmenovitě zastavil se u nedávných událostí na Ukrajině, kde nepokoje přivedly kraj do strašné zkázy a úpadku.²³³⁾ Avšak tato vlaste-

²³⁰⁾ *Gött. Turc.* 29 fol. 212b—213a.

²³¹⁾ *Grabowski*, II, 192.

²³²⁾ *Akty J. Z. R.*, XI, 68.

²³³⁾ *Letopis' V. V. V.*

necká řeč, jak je vidět, příliš nepůsobila na Umance, neboť již na jaře příštího roku se vzbouřili proti Dorošenkovi a podřídili se znovu Chanenkovi.²³⁴⁾ Sám Chanenko, když byl poražen u Četvertynovky, prchl k Sobieskému s 2.000 — 2.500 kozáků, kteří u něho zůstali, pomáhal mu přemáhati jednotlivé tatarské houfce a odnímati jim jasir (zajatce). Brzy se však jeho oddíl obrátil v rotu, jež přepadávala a olupovala obyvatelstvo a podnikala různá dobrodružství.²³⁵⁾

Poláci, jakmile minulo nebezpečí a Turci s Tatary se vrátili domů, velmi brzy okřáli a začali mluvit o odplatě. Strašná rána i hanba rozechvěly je a vyvolaly určitou reakci. Nyní Jan Sobieski, jenž jediný v době tureckého vpádu neztratil hlavy, a jak mohl, snažil se zachrániti vlast, získal si velkou vážnost, tak že jeho hlasu šlechta i páni počali velmi pozorně naslouchati. V první řadě Poláci nechtěli dodržovati bučacké smlouvy v článku, který požadoval, aby Dorošenkovi byla vydána Bílá Cerkev. Posádka této pevnosti, zesílená stoupenci Chanenkovými, kteří prchli z Umaně,²³⁶⁾ přepadávala sousední kozácké městýse. Velitel Bílé Cerkve ve své zprávě ze dne 4. XII. 1672 se vychloubal, že nařídil vyhubiti (šciać) sousední městýse Semenovku a Fastov,²³⁷⁾ což vyvolalo stížnost Dorošenkovu Turkům a tento list Göttingenského kodexu od velikého vezíra chánovi, který uvádíme ve výtahu:

„Nejvyšší list Jeho Výsosti chánovi.

Podle příměří sjednaného delegáty polského krále a velmožů v našem táboře bylo odevzdati pevnosti a palanky v Podolí a v Ukrajině do dvou měsíců našim pohraničním delegátům a našim velitelům. Kozácký hejtman Petr Dorošenko hlásí, že při odevzdávání pevnosti Bialocerke na hranicích Ukrajiny byla palanka Abád-i Fastov spálena a se zemí srovnána, v ní pak dlíci kozáci zabiti. Od muháfyze pevnosti Kamience, vezíra Chalíla paši, se hlásí prodlévání nepřátelského houfce v okolí Mežyboží. Obrana a ochrana hranic patří k věcem Vaší péči svěřeným. Naprosto není dovoleno bezpečí před zradou nepřítele víry. Dávejte pozor jak na Polsko, tak i Barabaše a Moskvu. Jestliže by bylo patrné, že shromážděním vojska chtějí způsobit škodu některé z pohraničních pevností, bez vyčkávání našeho rozkazu vrhněte se osobně v čele tatarských vojsk na nepřítele a vynaložte veškeré úsilí na odvrácení škod od oněch hranic. Kozáckému hejtmanovi Dorošenkovi

²³⁴⁾ *Lětopis' Velička*, II, 337—339.

²³⁵⁾ *Acta historica*, II, 1177, 1124.

²³⁶⁾ *Grahowski*, II, 192—193.

a vojvodům Valašska a Multanska je dáno důrazné napomenutí, aby stáli pohotově se svými vojsky a dostavili se, jakmile se odněkud nepřítel hne, na označené místo a podle Vašich pokynů hájili společně s Vámi hranici. Tento císařský list se posílá Vám. Obezřetně si počínejte a dávejte pozor jak na Polsko, tak i Barabaše a Moskvu. Jestliže se shledá, že chtějí shromážděním vojska na některou z našich pohraničních pevností, nevyčkávajíce našeho rozkazu vrhněte se osobně s tatarským vojskem na nepřítele a namáhejte se, seč jste, o odvrácení škody od hranic. Jestliže by Vám bylo potřebí pomoci, pošlete člověka k Dorošenkovi a vojvodům Valašska a Multanska, aby podle daného jim rozkazu se dostavili s vojskem k Vám. Konejte nám řádně službu. Poněvadž je možno, že by krymské vojsko na oné hranici vypovědělo věrnost, bylo na žádost Vám dáno vojsko budžacké. Jestliže po tom po všem Polsko, Moskva a Barabaš — Bůh zachraň! — učiní škodu některé z našich hranic tím, že se včas se svým vojskem nedostavíš, sklidiš u našeho majestátu hanbu. Podle toho se vynasnažuj ze všech sil o naši spokojenost a modlitbu. Zač. ševválu 1083.⁽²³⁸⁾ (= 20.—30. ledna 1673).

Stěží lze připustiti, že by Dorošenko byl býval příliš spokojen s výsledky turecké intervence. Značná část ukrajinského území — západní Podolí a část dnešní Haliče s Čortkovem a Jagelnycí — se stalo prostě tureckou provincií, a Dorošenko zůstal hejtmanem napolo zničeného a vylidněného východního Podolí a Kyjevsko, kde byly celé obvody (na př. Umaňsko) až příliš ochotny každé chvíli od něho se odtrhnouti. Jan Sobieski v jednom ze svých listů připomíná „konsternaci“ Dorošenka a kozáků pro vložení tureckých posádek do ukrajinských měst.²³⁹⁾ Zvláště vznikla nespokojenost pro obsazení Mohyleva na Dněstru. Na to poukazuje relace polského agenta v Kamenci Turky dobytém ze dne 12. II. 1673 a tento diplom, vydaný Dorošenkovi začátkem ševválu 1083 (= 20.—29. I. 1673); uvádíme jej v hlavních rysech podle Göttingenského kodexu:

„Držitel tohoto diplomu, skutečný kozácký hejtman Petr Dorošenko poslal ke mně člověka s prosbou o císařský berát v těchto věcech: Ve městech a osadách vilájetu Ukrajinského, jenž je v jeho moci, nečinit kostelům násilí, nýbrž zůstavit v jejich rukou; rovněž tak kostely vně a uvnitř pevnosti Mohyleva a jí podřízených palank, jež patříce k Polsku na základě míru uzavřeného letos s Polskem

²³⁸⁾ Gött. Turc. 29 fol. 213b—214a.

²³⁹⁾ Acta...

byly Polsku vzaty a mnou řečenému hejtmanu darovány; pokud jest hejtmanem, má je spravovat a nikdo s mé strany ať se mu do toho neplete a neprotiví; kdokoliv bude po něm hejtmanem, má dotčenou pevnost Mohylev a podřízené jí palanky i s kostely odevzdati našim pohraničním velitelům, aby byly inkorporovány do zemí islámských. Proto vydal jsem tento diplom a nařídil: V městech a osadách vilájetu Ukrajinského, jenž jest v jeho moci, nesmí se činit útisku kostelům, nýbrž jest je ponechat v jejich rukou atd. Nechať se tomu nikdo neprotiví.“²⁴⁰⁾

Dorošenko viděl, že jeho spojení s Portou a její protektorát se obrací v těsnou závislost. Jeden z lidí blízkých Dorošenkovi, plukovník Jakiv Lyzohub, jenž před čtyřmi léty oženil svého syna s jedinou dcerou hejtmanovou, psal, že Dorošenko „sám lituje, že se podrobil Turkovi“, ²⁴¹⁾ a nový levobřežní hejtman Ivan Samojlovýč, zvolený na místo Mnohohrišného, zatčeného a vypověděného na Sibiř, psal, že Dorošenko „u Kamence násilím utekl od busurmana.“²⁴²⁾ V Polsku se dovídají v téže době, že Dorošenko se nepohodl s metropolitou Tukalským, vytýkáje mu, že on byl příčinou toho, že se dal do tureckého poddanství,²⁴³⁾ a na kozácké radě totéž veřejně vytýkal metropolitovi generální oboznoj Hulak.²⁴⁴⁾ Na Volyni se proslýchalo, že Dorošenko se chce prostě odtrhnouti od Turků.²⁴⁵⁾ Po vánocích r. 1672, tedy ihned po návratu z výpravy na Kamenec a Lvov, měl Dorošenko poradu s plukovníky a staršími, a v této radě se projednávala ne více a ne méně než otázka, mají-li zůstat pod tureckým protektorátem. V této radě bylo schváleno neodstupovati od tureckého sultána a nepohněvati ho, neboť „nyní kromě sultána není žádného jiného východiska.“²⁴⁶⁾ Zachovala se zpráva, že se Tataři vysmívali kozákům za to, že se podrobili Turkům.²⁴⁷⁾

Ze všech měst, obsazených Turky, přicházely zprávy o krutém zacházení Turků s místním křesťanským obyvatelstvem a o zlehčování křesťanské víry. Tyto zprávy se šířily

²⁴⁰⁾ *Gött. Turc.* 29. fol. 214 a. Tento diplom dostal se později do Moskvy a v současném moskevském, velmi nepřesném a zkráceném překladu uveden je jako „psaný v Adrianopolu 1083 r. měsíce ševal, ruský 1. prosince, nyní (totiž od 1676. r.) 4 rok.“ Viz *Akty J. Z. Rossii*, XII, 760—761.

²⁴¹⁾ *Akty J. Z. R.*, XI, 166.

²⁴²⁾ *Akty*, XI, 177.

²⁴³⁾ *Grabowski*, II, 224.

²⁴⁴⁾ *Solov'ev*, XII, 450.

²⁴⁵⁾ *Grabowski*, II, 224.

po Ukrajině, Polsku a Moskvě a vyvolaly všude pobouření a zděšení.²⁴⁸⁾ Zpráva o pádu Kamence učinila v Moskvě hluboký dojem.²⁴⁹⁾ Tam byla přijata jako bezprostřední nebezpečí pro cářské území a proto počali se tam připravovati na možnou válku s Turky. V Polsku, jak bylo již dotčeno, porážka vyvolala koncem r. 1672 vlasteneckou reakcí. Sněm povolil prostředky na 60.000ovou armádu. Římský papež poslal značnou sumu peněz na vojsko. Polsko počalo zbroití a nemělo v úmyslu platiti Turkům kontribuce, jež mu byly uloženy bučackou smlouvou. Již 11. března 1673 nařikal turecký vezír v dopise podkancléři Olszewskému, že Poláci neplatí kontribuce a neodevzdávají pevností ve smyslu smlouvy,²⁵⁰⁾ a že se sultán již v dubnu počal připravovati k nové válce.²⁵¹⁾ Nicméně přípravy se děly velmi pomalým tempem a nedosáhly těch rozměrů jako v roce minulém. Jak praví jedna současná zpráva polská, Turci nyní příliš podceňovali Poláky.²⁵²⁾

Postavení Dorošenkovo se stávalo velmi složitým a těžkým. Na radě starších v Čyhyryně po Dorošenkově řeči o polských útiscích a křivdách bylo sice jednohlasně usneseno držeti se tureckého protektorátu,²⁵³⁾ ale na všeobecné, t. zv. generální radě, v červnu r. 1673 na říčce Rasavě (kamž se Dorošenko ani neodvážil osobně přijíti), kozáci hlasitě projevili svou nespokojenost s tureckým protektorátem.²⁵⁴⁾ O velikonocích r. 1673 vypukla v Umani vzpoura (a vůbec všude lid projevoval nespokojenost s tureckou nadvládou²⁵⁵⁾: Dorošenkova posádka byla pobita, načež Umanští znovu uznali za svého hejtmana Chanenko.²⁵⁶⁾ Sám Chanenko nenechal na sebe dlouho čekati, a spoléhaje na polskou pomoc, vytrhl proti Dorošenkovi. Doro-

²⁴⁸⁾ *Akty*, XI, 169, 181.

²⁴⁹⁾ *Solov'ev*, XII, 443.

²⁵⁰⁾ Velkovezír polskému kancléři Ondřeji Olszewskému: V táboře pádišáhově jste se zavázali, že zaplatíte 80.000 ghurůšů, aby Lvov byl ušetřen útoků. Nyní už blízko k šesti měsícům, co vojsko s pádišáhem odtamtud odtáhlo. Projevujete liknavost v odevzdávání pevností na hranici Podolska a Ukrajiny. Bojím se hněvu pádišáhova, jestliže se dotáže na stav věcí. Musíte zachovávat podmínky. — Psáno v Adrianopoli. (Inšá Orient. Akad. dopis č. 36.).

Srv. *Hammer* GOR IX. 445 č. 1401, který podle tohoto zařazení zdá se datovat tento dopis ca. 1654/5. Mylně, neboť zřejmě pochází o něco méně než půl roku po bučackém míru, snad z března r. 1673. Srv. také *Grabowski*, II, 200—201.

²⁵¹⁾ *Collectanea*, II, 88—89.

²⁵²⁾ *Grabowski*, II, 236.

²⁵³⁾ *Grabowski*, II, 238.

²⁵⁴⁾ *Akty* I. Z. R. XI. 271

šenko však za pomoci tatarské hordy tentokráte definitivně porazil Chanenko u Steblova.²⁵⁷⁾ To byl konec politické kariéry Chanenkovy. Tím se však situace Dorošenkova valně nezlepšila. Nedůvěra v jeho konečný úspěch počala se vkrádati do duší nejbližších jeho spolupracovníků. Právě dotčený plukovník Lyzohub navazoval již v samém počátku roku 1673 tajné styky s levobřežním plukovníkem Dumytraškem, maje v úmyslu přejíti na stranu Moskvy.²⁵⁸⁾

Nejisté postavení nutilo Dorošenko, aby se znovu chopil staré diplomacie s Polskem i Moskvou. I Polsko i Moskva pod hrozbou nové války s Turky (a že Turci budou znovu bojovati, když ne s Polskem, tedy s Moskvou, o tom byla moskevská vláda přesvědčena; tak na př. Samojlovýč oznamoval do Moskvy 6. IV. 1673, že turecký sultán jest ochoten odevzdati králi Ukrajinu, jestliže Poláci zruší mír s Moskvou,²⁵⁹⁾ pokládaly za nutné získati na svou stranu čyhyrynského hejtmana. Moskevská vláda byla toho mínění, že se Polsko bučackou smlouvou zřeklo svých práv na pravobřežní Ukrajinu a že nyní nároky Moskvy na ni nebudou rušiti Andrusovské smlouvy. Proto zavádí nová vyjednávání s Dorošenkem, nabádá jej, aby se poddal cáři, vyhrožujíc v opačném případě válkou.²⁶⁰⁾ Za tím účelem byla dokonce prováděna zbrojná demonstrace moskevských a kozáckých sil na levém břehu Dněpru.²⁶¹⁾ Ale i Polsko se snažilo dostat Dorošenko na svou stranu anebo jej zničit za pomoci Chanenkovy (nevědouc, že Chanenko si umínil přejíti v moskevské poddanství). Dorošenkovi byly činěny jménem krále návrhy.²⁶²⁾

Za takovéto složité a nejisté situace nezbývalo Dorošenkovi nic jiného než vyčkati, která strana nabude převahy, aby se k ní připojil, — jak výstižně charakterisují jeho politiku vévodové moldavský a valašský ve svém listě polskému králi.²⁶³⁾ Dorošenko si dopisuje s králem, píše, že jest hotov přijmouti polské poddanství za podmínek hadjacké unie — jedním slovem opakuje se stará historie z minulých let. Ale byla to hra velmi nebezpečná: Dorošenko sice sám dal zprávu Turkům o své korespondenci,²⁶⁴⁾ ale jeho listy byly přece často zadržovány Turky, což či-

²⁵⁷⁾ *Lětopis Velička*, II, 339—340.

²⁵⁸⁾ *Kostomarov*, VI, 233.

²⁵⁹⁾ *Akty J. Z. R.*, XI, 236.

²⁶⁰⁾ *Kostomarov*, VI, 230.

²⁶¹⁾ *Solov'ev*, XII, 450.

²⁶²⁾ *Grabowski*, II, 224—225.

nilo jeho postavení velmi nevýhodným.²⁶⁵⁾ Za účelem vyšetření plánů a nálad Doroszenkových posílá k němu polská vláda Lvovského biskupa Šumljanského, který se již jednou zdržoval v Čyhyryně. Misse Šumljanského neměla však praktických výsledků.²⁶⁶⁾

Na podzim r. 1673 skončili Poláci přípravu k nové válce. Král mohl přehlédnouti u Lvova takovou armádu, jakou Polsko, jak praví T. Korzon,²⁶⁷⁾ nevidělo od dob Berestečka: 40.000 vojska s 50 děly a kromě toho ještě pomocný litevský sbor 12.000 m., nepočítaje vůbec ozbrojené čeledi. V čele těchto vojsk stál Jan Sobieski. Situace byla pro Poláky tenkrát přízniva: krymský chán byl nemocen, a vůbec v celém Krymu panovala epidemie; Sirko, jenž dostal od Poláků peníze, znepokojoval svými vpády zároveň se Záporožci a Kalmyky Krym.²⁶⁸⁾ A hlavně — chán dostal od polské vlády velké „upominky“ (dary).²⁶⁹⁾ Vévodové valašský a moldavský teprve na počátku války se dali na stranu Poláků, každý máje po několika tisících vojska.²⁷⁰⁾ Doroszenko nejevil ochotu jíti na dalekou výpravu. Dostal sice od Turků 40 vozů střeliva,²⁷¹⁾ ale rozhodl se užiti ho na operace proti Bílé Cerkvi, jež mu byla solí v očích. Vůbec se snažil nehýbati a jako „čejka od dětí“ odváděl tatarsko-turecké síly od Kyjeva a zadněperské Ukrajiny, aby si získal oblibu v lidu, jak vysvětloval jeho pasivitu v této době polský plukovník Piwo.²⁷²⁾ Jest docela možné, jak se domnívá polský válečný historik, že jej paralysovala přítomnost moskevského vojska za Dněprem.²⁷³⁾ Turecký sultán se dal na pochod, ale nemohl sebrati dosti vojska; zastaviv se v Isakči nad Dunajem, jmenoval velkého vezíra serdárem (hlavním velitelem) a po dvou měsících se vrátil do Turecka. Do doby pobytu sultánova v táboře u Isakči náleží pravděpodobně list sultánův polskému králi (z konce džem. II. 1084 = 2.—11. X. 1673) v němž mu vytýkal, že odepřel platiti kontribuci a vydati pevnosti podle bučacké smlouvy. Prohlašoval, že je sice již sám připraven k válce, ale že nepočne bojovati, jestliže Polsko splní do dne sv. Dmitra (26. XI.) závazky vzaté

²⁶⁵⁾ Akty, XI, 237.

²⁶⁶⁾ Acta historica, II, 1269.

²⁶⁷⁾ Korzon, Dola i niedola Sobieskiego, III, 384.

²⁶⁸⁾ Grabowski, II, 239, 253; Korzon, III, 380.

²⁶⁹⁾ Korzon, III, 381.

²⁷⁰⁾ Iorga, GOR., IV, 146—148; Hammer, GOR., VI, 295—296.

²⁷¹⁾ Grabowski, II, 246.

²⁷²⁾ Grabowski, II, 246.

²⁷³⁾ K. Górski, Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcją w latach 1672—1673. Warszawa 1890.

na sebe; v opačném případě hrozil, že sám potáhne se svým vojskem na Polsko.²⁷⁴⁾ List podobného obsahu poslal i veliký vezír podkancléři Olszewskému.²⁷⁵⁾ Avšak Polsko samo chtělo bojovati, aby využilo konjunktury, která v té době pro ně byla příznivá.

Dne 11. XI. 1673 se svým silnějším vojskem porazil Sobieski předvoj turecké armády Hüsejna-paši u Chotimě, a druhého dne kapitulovala sama Chotim, jež sice měla velmi silné zdi, ale neměla takřka žádného dělostřelectva. Chotimské vítězství učinilo velký dojem a upravilo Sobieskému cestu k polskému trůnu (král Michal Wiśniowiecki zemřel ve Lvově v den boje u Chotimě). Poláci však nevyužítkovali náležitě svého úspěchu. Především litevské vojsko nechtělo jíti dále a vrátilo se domů. Ihned nato počala deserce i mezi polským vojskem; v době prvního tažení skoro polovina vojáků opustila své řady pro nezaplacení žoldu.²⁷⁶⁾ Nastávala zima a všechny s ní spojené nepohody. Zpustošené Moldavsko, kamž směřoval Sobieski, nemohlo zásobiti armádu. Když pak přišla zpráva o smrti králově, mnoho starších pánů vrátilo se domů. Válka musila býti skončena, ač jenom na krátkou dobu.

Ihned po chotimském vítězství poslal Sobieski Dorošenkovi zajatého kozáckého setníka Savu Tuptala (otce známého později metropolity Dmitra Rostovského) s návrhem, aby byly obnoveny styky.²⁷⁷⁾ Brzy nato však se objevili v Čyhyryně vyslanci sultánovi s rozkazem připravit se k jarní válce.²⁷⁸⁾ Dorošenko byl nucen poslati na polsko-tureckou frontu dva pluky pod vedením nakazného hejtmana Šums'kého a Sobieskému sdělil, že kozáci jím poslaní nebudou škoditi polskému vojsku.²⁷⁹⁾

Na jaře r. 1674 válka byla obnovena; teď Turci nabývali převahy nad Poláky a vytlačili je z Moldavska; ale Dorošenko měl jinou starost: šly na něj spojené síly levo-břežního hejtmana Samojlovyče a bojara Romodanovského. Nutno bylo pomýšleti na to, aby sám se udržel v Čyhyryně. Hned na podzim r. 1673 moskevská vláda učinila ještě jeden pokus dorozuměti se s Dorošenkem prostřednictvím učeného mnicha Pečerského kláštera Serapiona Polchov-

²⁷⁴⁾ *Collectanea*, II, 92—94; také *Göth. Turc.* 29 fol. 219ab, Si-
lihdár tár. I. 626 s. Poslem byl muteferrika Hüsejn-agma ze služebnictva
velkovezírova.

²⁷⁵⁾ *Hammer*, IX, 466, č. 1690: *Ínšá Orient*. Akad. dopis č. 31.

²⁷⁶⁾ *Korzon*, III, 425.

²⁷⁷⁾ *Akty*, XI, 330.

²⁷⁸⁾ *Ibidem*.

s'kého. Dorošenko kladl podmínku, aby oba břehy Dněpru byly spojeny pod bulavou jednoho hejtmana, aby Kyjev byl odevzdán hejtmanovi, aby Záporoží rovněž podléhalo hejtmanovi, a aby cíř se zavázal, že bude chrániti Ukrajinu před Turky. Ale moskevská vláda byla ochotna ponechatí Dorošenkovi pouze pravobřežní Ukrajinu.²⁸⁰⁾

Konec konců Samojlovyč, který se bál o svou bulavu v případě dorozumění s Dorošenkem, přemluvil moskevskou vládu, aby zabrala pravobřežní Ukrajinu násilím. Koncem ledna r. 1674 spojená armáda Samojlovyče a Romodanovského přešla Dněpr. Ihned spěchal Dorošenkův list (s datem 29. I. 1674) k velikému vezírovi se žádostí o pomoc.²⁸¹⁾ A již začátkem zilka'de 1084 (= 7. — 16. II. 1674) nařizuje pádišáh krymskému chánu Selím-Girejovi takto: „Psal nám Dorošenko hejtman, že moskevský král postavil hejtmana Romodanovského v čelo počtu vojska a sjednotil se s hejtmanem barabaš-kozáků; poněvadž Dněpr je zamrzlý, činí naň výpady. Z toho důvodu (Dorošenko) žádá o poslání něco tatarského vojska na pomoc. Těm, kteří se k nám utíkají, je třeba přispět, sic by netečností čest víry a říše utrpěla. Už předtím s kalghou sultánem Tvým bratrem [...] byli posláni Tataři a k nim přidruženo dostatečně našich pluků, aby hájili důležité body vilájetu moldavského, vedoucí ke Kamenci a čelili nepřátelům v oněch krajinách; i bylo Vám uloženo, že by od nich mohlo být něco tatarského vojska odloučeno a posláno na pomoc řečenému hejtmanovi. Nyní se Vám posílá tento nevyšší list, abyste opět, kolik jen možno, vypravili tatarského vojska pod velením zkušeného sultána rychle na pomoc zmíněnému hejtmanovi. Hleďte tedy vzhledem k své věrnosti podle našeho rozkazu co nejrychleji znovu z Krymu vypraviti na pomoc vojsko pod velením zkušeného sultána. Je Vám známo, že nezbývá času. Jakmile dojde císařský list, ihned započněte, ať nemusíme dávat poznovu rozkaz. Neotálejte ani na okamžik, abyste získali naši nejvyšší spokojenost, ať na Vás plyne naše požehnání“.²⁸²⁾ Pomoc však nemohla přijíti v čas. Zatím pluky čerkasský a kanevský přešly na stranu Samojlovyčovu. Za nimi šla jiná města a městýsy. Dorošenkovi kozáci v některých městech kladli houževnatý odpor, ale

²⁸⁰⁾ *Kostomarov*, VI, 240.

²⁸¹⁾ *Hurmuzaki*, V, 87—88.

²⁸²⁾ *Göttingen Turc.* 29 fol. 217b. — Koncem zilhidždže 1084 (= 29. III.—6. IV. 1674) pádišáh píše chánu Selím-Girejovi, že posílá čtyři čestné oděvy pro sultány a 55 pro významné osobnosti v paději, že

nemohli se udržeti před nepřemožitelnou silou nepřítele. U m. Lysjanky byl poražen a vzat do zajetí bratr hejtmanův, Hryhorij Dorošenko. Za dva měsíce většina pravobřežní Ukrajiny byla již v moci Samojlovyčově a Moskvanů.²⁸³⁾ Na den 17. III. 1674 byla v Perejaslavě svolána rada. Na ní většina pravobřežních starších přísahala věrnost moskevskému cáři a prohlásila Samojlovyče hejtmanem obou stran Dněpra.

Dorošenko pokoušel se započítí jednání, patrně, aby získal čas (neboť mu již šla na pomoc tatarská horda z Krymu) a vyslal do Perejaslavě svého generálního písaře Ivana Mazepu (budoucího hejtmana). V červnu se válečná akce obnovila. Dne 5. VII. 1674 Samojlovyč a Romodanovský znovu přešli Dněpr a obklíčili Dorošenko 23. VII. v samém Čyhyryně. Nastaly urputné boje. Téměř po dva týdny spojenci obléhali Čyhyryn, bombardující město, ale Dorošenko se vytrvale bránil.²⁸⁴⁾ Cítě nebezpečí, ještě v červnu vyslal řadu listů do Krymu: 10. VI. chánovi, 10. VI. a 12. VI. chánskému vezírovi a sultánům prostřednictvím svého písaře Mazepy.²⁸⁵⁾ Ale tyto listy nedošly, neboť Mazepa byl chycen Záporožci Sirkovými,²⁸⁶⁾ poslán se svými listy k Samojlovyčovi a odtud do Moskvy, a tak se korespondence dostala do rukou moskevské vlády.²⁸⁷⁾ Současně psal Dorošenko i tureckému velikému vezírovi, vezíru Sulemngan-agovi Kegapa (15. VI) a svému residentovi v Cařihradě Lisovskému.²⁸⁸⁾ Zpráva o těžké situaci Dorošenkově zastala sultána na stepích u Cecory nedaleko Jaši. Tato zpráva přinutila jej změnit směr výpravy; místo aby táhl přímo na Polsko, postupoval na Ukrajinu.²⁸⁹⁾ Nedaleko Sorok přešlo turecké vojsko Dněstr a vstoupilo na kozácké území.²⁹⁰⁾ V táboře u Komarhorodu přijal sultán v audienci chána Selím-Gireje a nařídil mu, aby pospíšil na pomoc Dorošenkovi.²⁹¹⁾ Přiblížení chánovo přinutilo Samojlovyče a Romodanovského, aby rychle zanechali obléhání a ustoupili na levý břeh Dněpru, když za sebou spálili město

²⁸³⁾ O této válce viz: *Kostomarov*, VI, 241—250 a *Petrov'skyj*, *Narysy*, 315—322.

²⁸⁴⁾ *Akty*, XII, 603—604. Dorošenko měl 6.000 vojska a 150 děl. Viz *Akty*, XII, 571, 603.

²⁸⁵⁾ *Akty*, XII, 498—506, 527—529.

²⁸⁶⁾ *Akty*, XII, 496.

²⁸⁷⁾ *Akty*, XII, 506—510.

²⁸⁸⁾ *Akty*, XII, 510—512.

²⁸⁹⁾ *Collectanea*, II, 110; *Lětopis' Samovidca*, 122—123.

Čerkasy.²⁹²⁾ Nato chán i Dorošenko na jedné straně a sultán na druhé počali znovu dobývati Ukrajinu pro Dorošenko. Nešťastný kraj byl zalit krví. Zvláště strašné bylo dobytí Umaně krutým Kara-Mustafou, kde takřka veškeré obyvatelstvo bylo povražděno a město zničeno.²⁹³⁾ Dne 5. IX. 1674 chán i Dorošenko byli přijati sultánem na audienci ne-daleko trosek Umaně. Hejtman dostal darem kaftan, aksamitovou čapku se sobolem, zlatou bulavu a bohatě vystrojeného koně.²⁹⁴⁾ Tam požádal sultána, aby propustil na svobodu zajaté Umance, a sultán vyhověl jeho žádosti.²⁹⁵⁾ Poté Turci se vraceli domů a již v prosinci sultán oslavoval v Adria-nopoli své vítězství. Dorošenko počal zemi násilně nutiti k poslušnosti, používaje krutých represálií proti těm, kteří jej zradili při příchodu Samojlovčovu a Moskvánů. Chán, když slyšel o diversi donských kozáků a Kalmyků, vrátil se na Krym.

Ještě jednou pravobřežní Ukrajina byla podrobena vládě čyhyrnského hejtmana, ale za jakou cenu a v jakém stavu! Země byla napolo v troskách. Mnoho tisíc lidí bylo zabito, mnoho se dostalo do tatarského zajetí a ještě více rozběhlo se na všechny strany, aby unikli z tohoto pekla. Obyvatelstvo celých vesnic s rodinami a veškerým majetkem prchalo na levý břeh Dněpru, doufajíc najíti tam klidnější život. K dovršení zla, ihned po odchodu Tatarů a Turků počal své tažení na Ukrajinu Jan Sobieski, nyní již jako polský král.²⁹⁶⁾ Obsadil Braclav, Rašliv, Bar, Mohyliv a jiná města. Když o něco později se Braclav proti němu vzbouřila, spálili Poláci město a obyvatelstvo pobili.²⁹⁷⁾ Zbylé obyvatelstvo prchlo na levý břeh Dněpru. Pravobřežní Ukrajina byla obrácena v poušť, posetou lid-skými kostmi, naplněnou zříceninami a spáleništi.

Někdejší popularita Dorošenkova se změnila v ne-návisť proti němu jakožto proti vinníku této zkázy. Blízcí mu lidé jeden po druhém jej opouštěli, nevěříce již v úspěch jeho díla. Generální oboznyj Hulak, plukovníci Lyzohub, Hohol a jiní opustili jej, podrobivše se cáři, ještě na jaře

²⁹²⁾ *Akty*, XII, 636—637.

²⁹³⁾ *Lětopis' Velička*, II, 352—354; *Lětopis' Samovidca*, 123—124; *Akty*, XI, 661, 665; *Iorga*, GOR. IV, 150; *Collectanea* II, 117.

²⁹⁴⁾ *Collectanea*, II, 119; *Hammer*, GOR., VI, 303.

²⁹⁵⁾ *Lětopis' Velička*, II, 355.

²⁹⁶⁾ Očividně o tomto tažení krále Sobieského píše pádišáh chánovi: „Komandant Kamence vezír Chalíl paša píše, že král polský So-bieski shromáždil vojsko a vytrhnuv s 50 děly přišel na místo zvané Hušanidi (Husjatyn). Jeho záměr se obrací proti Kamenci a tamní Rusi. Co nejrychleji přispějte s Tatary na pomoc.“ Konec ša bánu 1085 (=19.—28. XI. 1674). Gött. fol. 219a.

roku 1674. Na jaře roku 1675 přešel na levý břeh bratr hejtmanovy ženy Janenko,²⁹⁸⁾ dále tam odešel i vojenský kancelářský Vasyl Kočubej.²⁹⁹⁾ Mazepa již dávno byl na druhé straně a vyprávěl v Moskvě o všech politických i válečných úmyslech svého nedávného patrona. Na stranu nepřátel přešly celé vojenské oddíly. Pochyby v účelnost turecké orientace se zajisté čím dále, tím více vkrádaly i do duše samotného hejtmana. Ne nadarmo nový moldavský vévoda Dmytro Kantakuzen oznamuje 10. I. 1675, že se proslychá, že se prý Dorošenko již podrobil polskému králi.³⁰⁰⁾

Ale Dorošenko ještě nesložil zbraní, ačkoliv železný kruh jeho nepřátel se užil víc a více. Na jaře r. 1675 Poláci i Moskvané s levobřežním hejtmanem Samojlovyčem pokračují ve svém tažení. Počátkem léta Dorošenko stál nedaleko Korsuně a čekal na pomoc od Turků. Jak praví současná zpráva, „neustále píše sultánovi, aby mu poslal na pomoc vojsko.“³⁰¹⁾ Pečerský archimandrita Gizel psal cíři 20. VI. 1675, že Dorošenko poslal plukovníka Hamalije i gen. písaře Vujechoviče, aby povolali Turky za účelem společného dobytí levobřežní Ukrajiny.³⁰²⁾ Postavení jeho bylo těžké. Kozáci byli nespokojeni a vyhrožovali, že jej vydají Moskvě.³⁰³⁾ V samém Čyhyryně neměl žádného přítele vyjma 2—3 lidí a své příbuzné.³⁰⁴⁾ Držel se jen nájemným vojskem, t. zv. „serdeňaty“³⁰⁵⁾. Počátkem června přibyl k němu do Korsuně jeho resident v Cařihradu Astamatij a oznámil mu, že žádaná pomoc jde: silistrijský paša s velkým tureckým vojskem a celá bilhorodská horda, a že stojí již u Komarhorodu na Podolí.³⁰⁶⁾ V téže době krymský chán vytrhl na Polsko.³⁰⁷⁾ Avšak turecko-tatarská pomoc přinesla

²⁹⁸⁾ *Akty J. Z. R.*, XIII, 110.

²⁹⁹⁾ *Akty*, XII, 236.

³⁰⁰⁾ *Hurmuzaki*, V, 93.

³⁰¹⁾ *Akty*, XII, 128.

³⁰²⁾ *Akty*, XIII, 136.

³⁰³⁾ *Akty*, XIII, 128.

³⁰⁴⁾ *Akty*, XIII, 236.

³⁰⁵⁾ *Akty J. Z. R.*, XII, 355—356.

³⁰⁶⁾ *Akty*, XII, 115; *Iv. Krypjakevyč*, Ostafij Astamatij, „Ukrajina“, 1928, VI, 9.

³⁰⁷⁾ Na tomto místě bylo by uvést zajímavý dopis pádišáhův krymskému chánovi z prostředu zilhidždže 1085 (= 8.—17. III. 1675): Doslechli jsme se, že mezi Tatary, kteří z našeho válečného tažení uprchli do akkermánského Budžaku, jsou budžačtí Tataři. Ještě před koncem váky musí tito odejít k naší výpravě a žádný Tatar nesmí zůstat v Budžaku, nýbrž být při Vás. S urychlením je vyzdvihněte a silnou rukou použijte pro naše válečné tažení. Kdyby přes to chtěl kdo ze svého služebního místa přehnout do Budžaku, pošlete za ním

Dorošenkovi velmi málo užitku. Turci úplně zpustošili Braclavsko a Tataři počali vyjednávat s Poláky, ke kterým nepřipustili zástupce Dorošenkovy, přes to, že chán před tím jej žádal, aby poslal své komisaře, a i sama vyjednávání vznikla z podnětu Dorošenkova.³⁰⁸⁾ Dlužno se domnívati, že vše to přivedlo Dorošenko ke konečnému rozhodnutí, aby přerušil styky s turecko-tatarskými spojenci. Věděl, že Turci a Tataři nejenom nemají k němu důvěry, nýbrž že by jej rádi kdykoliv svrhli nebo zabili. Krymský chán se zlobil na Dorošenko proto, že se dorozumíval s Turky bez jeho vědomí.³⁰⁹⁾ Jak praví jeden současník, nikdo by byl v té době mezi Turky a Tatary „neřekl ani jednoho dobrého slova“ o Dorošenkovi.³¹⁰⁾ Mazepa vyprávěl v Moskvě, že v Čyhyryně bylo dobře známo, že Turci si ponechávají v záloze Jiřího Chmelnyc'kého, aby jej dosadili na místo Dorošenka, jakmile se přesvědčí, že Dorošenko je zradil.³¹¹⁾ A Kočubej na podzim r. 1675 vypráví, že mezi Turky se povídá, že by bylo dobře tohoto Dorošenka s jeho kozáky se zmocniti a dáti jej na nucené práce, aby neznepokojoval a nepobuřoval, a že sám Dorošenko „se trápí“, proto, že vstoupil do poddanství k Turkům.³¹²⁾ Poněkud později Dorošenkův agent Jakiv Šulha donášel mu z Jaši, že Turci se na něho velmi hněvají.³¹³⁾

Nutno říci, že ani dříve a vůbec Dorošenko nebyl zásadním stoupencem turecké orientace. Díval se na ni jako na poslední prostředek k dosažení svého vytčeného cíle: sjednocení a neodvislosti Ukrajiny. Několikrát se vyslovil v tomto smyslu. Jak bylo již shora uvedeno, daleko ochotněji by byl přijal protektorát moskevského cáře, kdyby mu byl cář pomohl uskutečniti jeho plán. Že Dorošenko měl na srdci nejenom osud Ukrajiny, nýbrž i osud balkánských křesťanů porobených Turky a že toužil po jejich osvobození za pomoci spolku Moskvy s Ukrajinou, to dokazují jeho slova z r. 1674, kde rozvinuje před moskevskou vládou široký plán k osvobození Valašska, Moldavie, Srbů, Makedonců, Arnautů a jiných národů, kteří sice přijali islám, ale přece nejsou Turky.³¹⁴⁾ Na tato slova Dorošenkova upozorňoval svého času M. Drahomanov, jako na důkaz, že „na Ukrajině již v XVII. století byli lidé,

³⁰⁸⁾ *Akty*, XII, 168, 353—354.

³⁰⁹⁾ *Akty*, XII, 322.

³¹⁰⁾ *Akty*, XII, 355—356.

³¹¹⁾ *Akty*, XII, 365.

³¹²⁾ *Kostomarov*, VI, 262.

³¹³⁾ *Akty*, XIII, 712—713.

³¹⁴⁾ *Bantyš-Kamenskij*, I, 200.

kterí pronikavě a vůbec ne církevně rozuměli balkánské otázce.³¹⁵⁾ Ale moskevští politikové XVII. století, kteří byli hlouzí k plánům B. Chmelnyc'kého „vysvoboditi celý ruský národ z lašské poroby“, nedovedli oceniti ani dalekosáhlých plánů jeho nástupce; chtěli raději jednati s Bruchovec'kým, Mnohohrišným, Samojlovyčem, než s lidmi takového rozhledu jako B. Chmelnyc'kyj nebo Dorošenko.

Lze souditi, že se na podzim r. 1675 v politice čyhyrnského hejtmana odbýval poslední obrat. Právě v té době (10. VIII. 1675) zemřel jeho věrný druh a rádce, metropolita Josef Tukals'kyj. Jsa všemi opuštěn, zklamán a nevěře již v tureckou pomoc, rozhodl se Dorošenko zřici se hejtmanství, ale bylo mu za těžko zřici se ho ve prospěch Samojlovyčův. Radil se se záporožským košovým Ivanem Sirkem, s nímž obnovil dřívější přátelství na základě společné nenálosti k Samojlovyčovi: rozhodl se svolati v Čyhyryně radu za účasti Záporožců a tam složiti bulavu a odevzdati ji do rukou kozácké hromady, od níž ji svého času dostal. Rada se konala dne 10. X. 1675, a zde Sirko přijal od Dorošenka přísahu věrnosti moskevskému cáři. Záporožci zase přísahali, že ručí mu za cářskou milost a ochranu.³¹⁶⁾ Nato Dorošenko poslal své turecké sandžaky do Moskvy. Dne 12. I. 1676 jeho tchán Pavlo Chmelnyc'kyj-Janenko přivezl do Moskvy bunčuk, bulavy, prapo y a čtyři sultánské gramoty.³¹⁷⁾ V triumfálním průvodu je vezli po sídelním městě a složili u noh cářových.³¹⁸⁾

Avšak moskevská vláda a jmenovitě hejtman Samojlovyč nebyli spokojeni prostřednictvím Sirkovým. Tomuto se dostalo z Moskvy přísné důtky. V Moskvě chtěli, aby se Dorošenko dostavil na levý břeh a tam složil přísahu v přítomnosti Samojlovyčově a Romodanovského. Ale Dorošenko nespíchal splniti toto přání Moskvy, ač byl mno-

³¹⁵⁾ „Hromada“, Nr. 2, Genève, 1878, str. 468—469.

³¹⁶⁾ *Akty J. Z. R.*, XII, 242, 245, 251, 267—268, 274.

³¹⁷⁾ Tyto listiny v moskevském překladě vytištěny v XII. d. *Akty J. Z. Rossii*, str. 755—761: 1) „gramota tureckého su'tána Dorošenkovi na hejtmanství, psaná 1080. r., měsíce maaraš [muharrem?], rusky březen, před 7 hod.“; 2) „gramota sultánská Dorošenkovi, psaná 1080 v poli Buden-Tagan, měsíce maaraš [muharrem?], března, před 7 hod.“; 3) „Gramota 1083. r. měsíce rezeta [redžeb], rusky září“, 4) „Gramota psaná v Adrianopoli 1083. r., měsíce ševala, rusky 1. prosince, dnes jsou tomu 4 léta“. Co se týče poslední listiny, bohužel ve velmi špatném a nepřesném překladě, jest to tatáž, jež jest námi uvedena na str. 42 s. Později na podzim 1676 bylo do Moskvy přivezeno „množství listů tureckých i sultánských náme z Adrianopolu, z Kamence-Podolského, z Ladyžyna, o výpravě na Kyjev a na levý břeh Dněpra“. Viz *Akty*, XII, 809, 810.

hokrát k tomu vyzýván. Konečně, aby jej k tomu donutil, nový cář Fedor Aleksejevič nařídil 19. VII. 1676 Samojlovycovi a Romodanovskému, aby podnikli tažení na Čyhyryn.³¹⁹⁾ V září přiblížilo se vojsko čítající přes 30.000 mužů k Čyhyrynu. Dorošenko po nevelikém boji se rozhodl kapitulovati. Dne 19. IX. 1676 odevzdal své hejtmanství do rukou bojara Romodanovského a levobřežního hejtmana.³²⁰⁾ Věrně mu zůstalo pouze 2.000 kozáků.

Máme ne dosti jasné zprávy o jakýchsi vztazích Dorošenkových s Tatary a Turky před samou kapitulací. Samojlovyc sděloval do Moskvy, že Dorošenko posílal prostřednictvím svého sluhy list Ibráhímu-pašovi. Kostomarov se zmiňuje o listu od Ibráhíma-paši Dorošenkovi, kde se píše, že se v tureckých kruzích proslýchá, že se Dorošenko „zbláznil“ a odtrhl od sultána. Dorošenko tento list poslal do Moskvy.³²¹⁾ Krypjakovič jest toho mínění, že Dorošenko ještě před kapitulací poslal svého residenta Astamatije, aby prosil sultána o pomoc.³²²⁾ Sotva však tyto styky, jestliže vůbec byly, měly opravdový ráz: Dorošenko, když odeslal sandžaky do Moskvy, zajisté věděl, že už se nemůže vrátiti zase k Turkům. A skutečně: zpráva o poddání Dorošenkovu moskevskému cáři strašně rozlítla sultána.³²³⁾ Místo Dorošenka jmenovala Porta ihned Jiřího Chmelnyc'kého, tentokráte již s pyšným titulem „knížete Sarmatie“ a počala válku o pravobřežní Ukrajinu s Moskvou.

Politická kariéra Dorošenka byla skončena. Odešel do čestného vyhnanství do Moskvy, jež jednala s ním výjimečně laskavě a velkomyslně, ocenivši jej, pravděpodobně, jako bojovníka pro ideu. Slavný hejtman dokončil svůj život v tomto vyhnanství dne 9. XI. 1698 ve vesnici Jaropolči (u Moskvy), darované mu cářem.

„Bez ohledu na své omyly a neúspěchy, praví V. Antonyč, byl Dorošenko mezi současnými kozáckými vůdci zjevem nevšedním; ne drobný egoismus, ne snaha po obohacení a po zvláštních výhodách vedly tohoto hejtmana — on upřímně dbal o dobro rodné země, i za nejtěžších okolností s obdivuhodnou energií a vytrvalostí za ni bojoval a padl s důstojností a s vědomím splnění povinnosti.“³²⁴⁾ Podobně oceňují jej i jiní ukrajinští historikové: Kosto-

³¹⁹⁾ *Akty*, XII, 682.

³²⁰⁾ *Petrovs'kyj*, *Narysy*, 325.

³²¹⁾ *Kostomarov*, VI, 267; *Solov'ev*, XIII, 827.

³²²⁾ „*Ukrajina*“, 1928, VI, 10.

marov,³²⁵⁾ A. Efimenková,³²⁶⁾ Hruševs'kyj³²⁷⁾ a Umanec,³²⁸⁾ zdůrazňující, že turecký protektorát byl Dorošenkovi jenom prostředkem k vybojování státní samostatnosti Ukrajiny.

Ale odchodem Dorošenkovým z politické scény nebyl ještě rozpleten politický uzel jím zavázaný: Turecko nemělo v úmyslu zřici se pravobřežní Ukrajiny, a moskevské vládě spolu s levobřežním hejtmanem Samojlovyčem bylo přestáti dva těžké zápasy o Čyhyryn v r. 1677 a 1678. A když sídlo Dorošenkovo bylo srovnáno se zemí a jeho zámek vyhozen do povětří, vyklidilo moskevsko-ukrajinské vojsko Čyhyryn a ustoupilo za Dněpr. R. 1681 uzavřela Moskva s Krymem a Tureckem mír v Bachčisaraji; ve smyslu tohoto míru pravobřežní Ukrajina měla zůstatí neutrální a neměla býti nikým osídlena. Turecko nedodrželo této smlouvy a činilo pokusy kolonisovati ukrajinskou step, ale to se mu nepodařilo. Více úspěchu mělo Polsko, jež po dlouhých bojích získalo r. 1699 od Turecka nazpět Kamenec Podolský. Naposledy zakročilo ještě Turecko zbraněmi v ukrajinské záležitosti v r. 1710—11, podporujíc švédského krále Karla XII. a ukrajinského hejtmana P. Orlyka proti Petrovi I.

³²⁵⁾ Sobranie Sočinenij, VI, 96—97, 99, 270—271.

³²⁶⁾ Južnaia Rus', d. I, str. 93.

1921, str. 341

